

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ

ДИПЛОМСКИ РАД ИЗ ПРЕДМЕТА
НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ НОВИЈЕГ ДОБА

ВИЗУЕЛНА КУЛТУРА СОКОЛА

МЕНТОР:
МР НЕНАД МАКУЉЕВИЋ
ПРОФ. ДР МИРОСЛАВ ТИМОТИЈЕВИЋ

СТУДЕНТ:
МАРИЈА БЛАГОЈЕВИЋ

БЕОГРАД 2003.

САДРЖАЈ

• УВОД	2
• ИДЕАЛ ТЕЛА	17
• КОСТИМ	23
• ПРОСТОР, ИДЕАЛНА СОКОЛАНА – ЕНТЕРИЈЕР И ЕКСТЕРИЈЕР	29
• СВЕЧАНОСТИ	38
• ЗАКЉУЧАК	54
• ЛИТЕРАТУРА	57
• ИЛУСТРАЦИЈЕ	
• ДОДАТАК	

УВОД

«Соколство је данас једна народна, свим словенским народима заједничка, дакле, свеславенска установа, која иде за тим, да народу одгоји здраве и чврсте синове и кћери, која с одгојем телесним нераздруживо спаја и одгој душевни. Соколство је основано за заштиту отаџбине, оно одгаја тело за борбу и победу» - Тирш.¹

Идеологија соколства имала је дубок национални значај и подразумевала је борбу за ослобођење и уједињење свих Словена. Настала је код Чеха услед вишевековног ропства и потребе да се спасе и очува нација. Није имала ни верски, ни сталешки, ни политички карактер. Развијајући се у окупираној земљи, на самим почецима соколска друштва су била принуђена да раде под маском гимнастичких друштава. На тај начин успела су да се одрже и учврсте у борби за остварење соколске мисли.

Још у првој половини 17. века Чеси су доживели велики пораз од стране Максимилијана Баварског и њихова земља била је подвргнута терору. Глад и беда завладали су земљом и народ је почео масовно да се исељава. Када је на престо дошао Јосиф Други, страх је постао још већи, настали су прогони, одвођење и одрођавање деце. Тако је 1848. године, занет општим европским народним покретом и чешки народ покушао да дође до слободе. Томе је претходила француска револуција, која је, на неки начин, захватила читав свет. Нажалост, Немци су бомбардовали Праг и завладао је страшни Бахов апсолутизам педесетих и шездесетих година, када су народне вође биле протеране из земље. У таквим околностима, народу је требало подићи националну свест и пробудити га из малодушности, што у окупираној земљи није било ни мало лако. Тако је створено соколство са принципима слободе, братства и једнакости. Соколство је помогло Чесима у најтежим тренуцима и донело му слободу и самосталну државу.²

За утемељиваче соколске мисли сматрају се Јиндрих Фигнер, угледни чешки трговац и Мирослав Тирш, професор естетике. Тирш је друштво организовао и удахнуо му идеју, а Фигнер је поклатио друштву своје имање,

¹ Јосип Хануш, *Соколска читанка*, Загреб 1925, 21.

² *Соколство у Јужној Србији*, 181 – 185, Скопље и Јужна Србија, Зборник радова, Скопље 1935.

сазидавши му соколану, после чега је остао сиромах, тако да је, када је умро, сахрањен о државном трошку.³

Мирослава Тирша, доктора филозофије, још од ђачких дана интересовали су антички списи и Стари Грци. Доста је путовао и проучавао гимнастичка друштва, што је касније употребио у соколству. Са Фигнером је био најбољи пријатељ и оженио се његовом ћерком, која је била његова сарадница на ширењу соколства. Бринуо се за соколску литературу, а идеал му је био да чешку омладину уздигне до висина старих Грка, до хармоније духа и тела. Истакао је да појединац није ништа, да је држава све.⁴

Средином деветнаестог века, телесно вежбање стигло је у Праг. Наиме, немачки учитељ гимнастике Рудолф Стефани је 1842. године позван да држи часове у учитељској школи у Прагу. Његови ђаци били су Јан Малипетр и Фердинанд Шмит, који су основали свој властити завод, у којем се родила идеја за оснивањем првог друштва за телесно вежбање, које би било националног, чешко – словенског карактера у Прагу. У Малипетровом заводу вежбао је и др Мирослав Тирш, који је 16. 01. 1862. године сазвао Скупштину. Почетна идеја је била да се оснује друштво у којем ће Чеси и Немци вежбати заједно. Међутим, Немци су желели да оно буде немачког карактера, а Чеси чешког. Тада је др Мирослав Тирш окупио тадашње народне прваке, политичаре, књижевнике, уметнике и остале раднике јавног живота, да се договоре о оснивању једног искључиво чешког друштва које би, осим гимнастичког, било и средиште народног покрета. Након месец дана, 16. 02. 1862. сазвао је збор и друштво је било основано.⁵

У другој половини 19 века, српске народне песме, које је сакупљао Вук Караџић, имале су велику популарност у читавој Европи. Један од блиских Тиршових сарадника, Емануело Тонер предложио је 1862. године, исте године када је и друштво основано, да се имену дода име Сокол, јер му се допала симболика коју је та птица имала у српском народу. Он је уочио да народни песник, гуслар, јунака пореди са птицом соколом када жели да истакне његове најбоље особине. Ту птицу, српски народ је узео за симбол јунаштва, хитрине и смелости.⁶ Чеси су сматрали да управо те особине треба да красе чланове њиховог друштва.

³ Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 155.

⁴ Исто, 36 – 38.

⁵ Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 14.

⁶ Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 159.

Неколико година касније, тачније 1868. Тирш је издао «Темеље телесне вежбе», где је описао «соколску методу са словенског становишта». Тирш је са својим сарадницима, чешким филозофима, израдио гимнастичку терминологију, помоћу које свака гимнастичка вежба може да се уради и опише. Наредне године оснива «Гимнастичко друштво за госпође и девојке». После тога, оснива стручни часопис «Соко» и постаје посланик.⁷

«Наша тежња за развојем не може се сматрати довршеном, док није сваки Чех постао соколом. Што сав народ не зна, нико не зна». Тирш је говорио да само здрав народ уме да се брани од непријатеља и да онај ко жели да се одбрани у рату, мора бити на опрезу и у миру. Наглашава да сви соколи треба да остваре три везе и то, пре свега, везу у поједином друштву, затим у читавом соколству и на крају, везу која их спаја са народом. Истиче да је сокол човек који се труди да буде бољи од осталих и да је његов циљ телесна и душевна савршеност, хармонија тела и духа. Цео чешки народ прихватио је нову идеју са одушевљењем, јер је осетио да ће га приближити слободи.⁸

Соколи су утврдили соколску идеју, коју чине пет васпитних мисли, а то су: телесна, морална, народна, демократска и напредна. Сматрали су да је телесна најважнија, јер се са њом долази до свих осталих, а да је за морално васпитање најважнија, тзв. соколска дисциплина. Појам грчке калогатије, или телесне савршености је и соколски идеал. Римљани су користили реченицу *mens sana in corpore sano* – «у здравом телу здрав дух», док су соколи употребљавали Тиршово гесло «Јачајмо се».⁹

24. марта 1869, оснива се Чешки Соколски Савез, тако што се чешко соколство удружује у «Чешки Обец Соколски», а сва соколска друштва свих словенских земаља удружују се 1908. године у централну организацију «Савез Словенског Соколства». На челу се налазио Јосип Шајнер. Највећи плод рада су чувени Свесоколски слетови у Прагу. На једном од њих, на Петом, који се одржао 1907. године, састали су се заступници чешког, бугарског, словеначког, хрватског и српског сокола, где су и установили заједнички савез.¹⁰

⁷ Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 18 – 19.

⁸ Јосип Хануш, *Соколска читанка*, Загреб 1925, 10, 16, 22 – 23.

⁹ Исто, 27 – 28.

¹⁰ Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 165 – 166.

Након Чеха, соколство је наставило да се развија и код других словенских народа. У Лавову, у Пољској, оснива се гимнастичко друштво 1866. године, састављено по узору на чешког Сокола, али је систем вежбања био Шведски. Пољски народ није реаговао на соколство као Чешки, јер је имао подељене територије, јаке феудалне традиције и био је без подршке имућнијег сталежа. Ипак, 1892. године, у Лавову се одржао слет поводом 25 годишњице и тада се формирао Савез пољских соколских гимнастичких друштава у Аустрији, у Малопољској. Следеће године основао се Савез великопољских сокола, у тадашњој Прусској. Тамошње власти су забрањивале слетове и распуштале удружења, али су соколи ипак успевали да опстану и да, чак пар недеља пред пад Немачке, одрже слет у Познању 1918. године. У тада руској Пољској, у Пољском краљевству, соколски покрет је основан 1905, у Варшави. Руске власти су већ следеће године распустиле друштво, али је оно радило под маском спортских, музичких и других друштава. После рата, закључено је да треба спојити Малопољски, Великопољски и Савез из Краљевства у један Савез.¹¹

Најважнији датум за целокупно соколство је 14. август 1925. године, када је у Варшави пао договор за оснивањем Савеза Свесловенског Соколства, под именом «Словенско Соколство», у који су ушли чехословачки, југословенски, пољски и руски Савези. Од 3. јуна 1926, седиште му је било у Прагу, за председника је био изабран др Штајнер, за подпредседника Адам Замојски, који је био старешина Савеза пољских сокола, а кога је краљ Александар I одликовао орденом Светог Саве I степена са лентом и Енгелберт Гангл.¹² Соколство је, тада, после вишедеценијског рада, успело да оствари оно за шта се и борило од самих почетака, за уједињење свих Словена.

Лужичко српски песник Јан Чесла писао је о чешком соколству позивајући Лужичане да оснују своје удружење. Оснивали су разна спортска удружења борећи се против германства. Било је више покушаја да се оснују соколска друштва, али су прилике у Немачкој то спречиле. Тек 1920. године дошла је група из Лужице у Праг, на седми Свесоколски слет и исте године основано је Лужичко соколско удружење, против којих је, наравно, радила и католичка црква и немачке

¹¹ Исто, 170, 172 – 175.

¹² Уредио Никифор Тодић, Споменица 30 годишњег рада соколског друштва Тузла, Тузла 1937, 45; Анте Брозовић, *Соко Краљевине Југославије*, Београд 1930, 22.

власти. Две године касније учествовали су и на првом Југословенском Слету у Љубљани. Хитлеровим доласком на власт, ионако слабо, удружење се распало.¹³

Соколство су у Русију донели Чеси. Године 1883, основано је руско гимнастичко друштво у Москви, које је било кратког века, али су Чеси основали у Петрограду соколско друштво 1901. године, које је руска влада потврдила тек две године касније, али под именом «Север». Тек од 1907, добија назив Соко. Након тога се оснивају многа друштва и Савез. Ипак, у Царској Русији соколство није имало већег успеха. У Совјетској Русији је 1922. године обновљено и чак је уведен соколски систем телесног вежбања у војсци. Али, већ следеће године влада га распушта због неодговарајуће идеологије словенства и тражи да националне боје замени црвеном. Од тада је Савез деловао у Прагу и у Београду.¹⁴

Украјинци су оснивали гимнастичка удружења која су била изразито антиклерикална и у њиховим статутима стоји да ни један свештеник не може бити члан. Звали су се «Сичи» и оно што је врло интересантно је да су задржали своју народну ношњу, а као сичку ознаку носили су црвену врпцу преко груди, као и перо и звезду на капи или шеширу. Иначе, постојала су и «сичка соколска друштва», која су била под утицајем свештенства и имала су улогу као касније «Орлови» код нас. Наравно, није постојала никаква шанса за уједињењем ова два друштва. Они нису били чланови Словенског Соколстава. Иначе, прво њихово друштво основано је у Лавову 1894. године.¹⁵

Основе за успон соколства код Срба налазе се у развоју гимнастичких вежби. Прва друштва нису била прожета оном дубоком идеологијом, која је била темељ за настанак чешког, као и соколства уопште. Један од разлога је и слобода коју је народ, у то време, уживао у Кнежевини, а касније у Краљевини Србији. Срби који су живели на окупираним територијама су, уствари, схватили праву суштину соколске идеологије и стварајући удружења, под привидом гимнастике и спорта, искористили је у остварењу слободе и уједињења са осталим југословенским народима.

Приликом оснивања школа, у најстаријим плановима, налазимо и телесно вежбање. У почетку су учитељи гимнастике били странци, а касније се и наши учитељи оспособљавају. Србија је била под сталном ратном опасношћу, тако да се

¹³ Исто, 23.

¹⁴ Исто, 24 – 26.

гимнастика предавала у војничком духу. Тако знамо да је 1848. године, Ђорђе Маринковић Кодер био учитељ гимнастике и мачевања у војном заводу. Он је пре тога био учитељ мачевања и гимнастике у Сегедину, где је предавао сликару Стеви Тодоровићу. Тада су за учитеље гимнастике постављани официри. Школским законом из 1883. године, гимнастика је постала обавезан предмет у основним, средњим и стручним школама.¹⁶

Један од наших најистакнутијих интелектуалаца и сликара, Стева Тодоровић, цео свој живот посветио је раду за Србију и народно добро. Након повратка са бечке Сликарске Академије, 1855. године, враћа се у место свог рођења, Нови Сад, где се упознаје са гимназијским професорима Ђорђем Натошевићем, Јованом Ђорђевићем и Гавриловићем, са којима почиње да води гимнастику у гимназији. Почетком 1857. године, прелази у Београд и ту оснива «Сликарску школу», која је уз сликарство неговала и певање, свирање, мачевање, телесно васпитање и приређивање позоришних представа. Исте године је, на иницијативу својих ученика, основао Прво српско друштво за гимнастику и борење.¹⁷ Вежбаоница је била на месту садашње основне школе код Саборне цркве, у магазиама Саве Спахије, који их је дао на бесплатно коришћење за физичко васпитање омладине.¹⁸

Касније је Стева Тодоровић и писао о том свом првом раду, истакавши да су и у оно време лепе идеје наилазиле на препреке. Испричао је како му је полиција у једном тренутку забранила да држи часове гимнастике, јер су се, наводно, родитељи жалили да «деца изводе вратоломна вежбања у којима могу да сломе и ноге и руке». На сву срећу, друштво је похађао и син Косте Николајевића, зета кнеза Александра Карађорђевића, па је ствар позитивно решена. Стева Тодоровић је тако ударио темеље физичком васпитању омладине и сматра се за оца соколства код Срба. Од самог оснивања био је на његовом челу.¹⁹

Посебно треба истаћи да је још 1840 године, Светозар Милетић основао лист «Српски Соко», чији је наслов, наравно, узет због популарности птице код нашег народа, као и да је др Радуловић, две године касније, у «Српском Народном

¹⁵ *Свеславенско соколство*, Београд 1930, 20.

¹⁶ Богдан Сперњак, *Повест гимнастике и соколства*, Винковци 1931, 33.

¹⁷ Саша Недељковић, СОКОЛИ ПРЕГАОЦИ, «Добровољачки гласник», бр. 21, Београд, јун 2003.

¹⁸ Душан М. Богуновић, *Соколство и народна војска*, Загреб 1927, 7 – 8.

¹⁹ Исто, 9.

листу» написао чланак «Лекарска гимнастика». Он је простудирао Јана, Гутс Мутса (видети одељак «Идеал тела») и остале, који су се бавили телесним васпитањем и настојао је према њима да уреди питање телесне вежбе. Исте године Стева Тодоровић почиње припреме за отварање свог друштва, пет година пре Чеха. Увиђа се важност телесног васпитања као средства за ослобођење и уједињење народа.²⁰

Познато је да је кнез Михајло био одушевљен идејом вежбања омладине, тако да је одредио да се земљиште на месту садашње САНУ, искористи у те сврхе. Године 1861, изградио је о свом трошку, код Калемегдана, на месту где је касније подигнут хотел «Српски краљ», дворану за вежбање и опремио је савременим справама.²¹

Млади војни лекар, књижевник и политичар, Владан Ђорђевић, активан у друштву Стевана Тодоровића, предложио је министру Милутину Гарашанину да се организује једно велико гимнастичко друштво које би припремало децу и омладину да се правилно телесно развијају и буду здрави. Централно друштво било би у Београду, са огранцима у свим већим градовима Србије. Сазвао је скуп у ресторану «Грађанска касина» на којем је предложио наставак рада Прве српске дружине за гимнастику и борење. У кафани «Српска круна» код Калемегдана, 3. јануара 1882, одржана је скупштина на којој су учествовале вође либералне, напредне и радикалне странке, Радивој Милојковић, Милутин Гарашанин и Никола Пашић. Тада је основано Прво београдско друштво за гимнастику и борење. Први председник био је Тихомир Николић, а већ после два месеца Владан Ђорђевић, који је био на челу наредне две године. Просторије друштва налазиле су се у згради Друге мушке гимназије, а летње вежбалиште се налазило на једном празном плацу у Космајској улици. Вежбало се свако вече, а од справа су имали вратило, разбој, коња, јарца и конопац за пењање, неколико ђулади и десетак мотки.²²

У наредних десетак година, соколска друштва оснивала су се у многим градовима Србије. Истиче се Војислав Рашић, који је био и у Дружини Стеве Тодоровића и у Београдском друштву за гимнастику и борење. У Прагу се упознао са првим чешким гимнастичким друштвом – Чешким друштвом за телесно

²⁰ Исто, 5 – 26.

²¹ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 16.

вежбање, основаним 1862.²³ Војислав Рашић је 1892. године, предложио да се и београдском друштву дода име Соко, тако да је оно добило назив «Београдско гимнастичко друштво Соко», одакле је потекао целокупан спортски живот у Србији. Тако се ово друштво укључује у соколски покрет, мада су и даље вежбали по шведском гимнастичком систему.²⁴

Након повратка из Париза, где је постао доктор правних наука, Рашић је створио једну више српски национално обојену организацију. Исте, 1892. године, када је предложио да се београдском друштву дода име Соко, оснива ново друштво - «Београдско гимнастичко друштво Душан Силни». Њихов циљ је био да се више ослањају на српску прошлост, док су београдски соколи хтели да воде борбу заједно са осталим словенским народима. Односи између ова два друштва били су јако лоши, борба се водила и преко штампе. Краљевић Ђорђе, који је био заштитник оба друштва, пожелео је да их помири и споји, тако да је на његову иницијативу сазвана седница 31. марта 1908. године. Код оба друштва национални идеали заузимају важно место и телесно васпитање треба да служи у корист идеје ослобођења и уједињења. На Цвети 1908. се уједињују у «Савез српских соколских друштава Душан Силни» и може се рећи да је огромну улогу одиграо и др Јозеф Шајнер, тада старешина Чешке соколске заједнице у Прагу. Соколски покрет у Краљевини Србији, јединој независној заједници словенског народа у то време, од тада је био повезан са соколима у Прагу, Бојводини, Босни, Херцеговини, Поморју, Словенији, Хрватској, Славонији, Крајини и Далмацији.²⁵

У првој деценији 20 века, влада Србије придавала је велики значај соколском покрету, нарочито када је Министар Просвете био сокол Љуба Јовановић, касније оснивач и први старешина Жупе Београд, који је позвао у Београд групу чешких предњака (слика 1) да држе часове гимнастике у школама. Београд су 1910. године, посетили соколи из Чешке, Словачке, Словеније и Хрватске са намером да се договоре о заједничкој будућности, а водили су се разговори и о стварању југословенске државе. Соколство се шири, тако да је већ 1908, у Нишу основано друштво «Соко», које се спојило са друштвом «Душан Силни». Исте године развија се и у Крагујевцу и чак чланови узимају учешћа на

²² Исто, 16, 47; Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 54.

²³ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 16 – 18.

²⁴ Исто, 17.

²⁵ Исто, 18; Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 54 – 56.

Шестом Свесоколском слету у Прагу; у Ваљеу се 1910, оснива «Душан Силни», касније прелази у «Соко» и тако се у кратком временском року соколство проширило на све веће градове Србије.²⁶

Када је реч о Војводини, почетке гимнастике можемо видети у оснивању Друштва за јахање, веслање и гашење ватре, 1872. године. Само две године касније оснива се «Српски соко» и већ 1885, настава гимнастике постаје обавезан предмет у Српској великој гимназији. Године 1878, у Вршцу је основано гимнастичко друштво «Венац», које касније постаје «Српски соко» и тако почињу да се оснивају соколска друштва и у другим местима Војводине.²⁷

Трудом др Лазе Поповића, лекара из Сремских Карловаца, «Српски соко» се тамо оснива 1903, а 1905, почиње активнији рад. Он је писао да га је на идеју за оснивањем друштва навео један Чех, Јосиф Краус, којег је лечио. Добио је од свог пацијента правила чешких сокола, као и загребачког, после чега се састао са омладином, са којом је саставио правила за друштво које је имао намеру да оформи. Влада је усвојила предлог и тада је изабран одбор Српског Сокола у Карловцима. Све се дешава у бурном времену за Србију, долази до мајског атентата и доласка Петра Карађорђевића на престо, када почиње да се осећа јединство Срба, Хрвата и Словенаца.²⁸

Године 1906, оснива се Фрушкогорска жупа и тада почиње прави соколски рад, а Карловци поново постају средиште националне борбе. Исте године учествовали су на првом Хрватском Свесоколском Слету у Загребу, где су ступили у озбиљнију везу са осталим соколима. Долазе им учитељи из Чешке и ускоро добијају прве соколске предњаке, који ће касније бити учитељи целог српског соколства. На челу је био Лаза Поповић, који је усмерио пажњу на богословску и гимназијску омладину, која је касније одлазила из Карловца ширећи соколске идеје.²⁹

После повратка са загребачког слета, соколи су у Карловцима основали соколску читаоницу, са соколском архивом, а касније је основан лист «Српски Соко». У ширењу соколства, учествовао је и патријарх Бранковић, који је купио

²⁶ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 19 – 21.

²⁷ Исто, 23 – 24.

²⁸ Уредио Анте Брозивић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 136.

²⁹ Исто, 138, 140 – 141.

једну од најлепших кућа у Карловцу, наменивши је соколском дому. Међутим, рат је све прекинуо.³⁰

Године 1908, у време анексионе кризе, Карловачки Соко је успешно ширио пропаганду у Босни. У то време, Чеси шаљу соколске учитеље у Србију, а међу њима је и Франтишек, који је, вероватно, у силној жељи да се што више приближи српском народу, чак и име променио у српско - Мирослав Војиновић. Он ће касније бити организатор и вођа соколства у Србији.³¹

Др Лаза Поповић је желео да уједини цело српско соколство у један Савез, Савез Српског Соколства. То је било отежано због аустроугарске власти, али јединство је постојало на слетовима. Утицао је да средиште соколства буде у Београду, тако да је 1911, обуставио часопис «Српски Соко» у Карловцима и покренуо «Српски Соколски Гласник» у Београду. Створио је и соколску терминологију, сакупљао грађу и писао. У соколске вежбе је, уз остала вежбања, увео и српске народне јуначке игре. На његов подстицај у Загребу се уговара оснивање Југословенског Савеза, али је рат одложио планове.³²

Још за време анексионе кризе соколи су оптуживани за великосрпску пропаганду, којој није сврха гимнастика, већ ширење српске идеје. Ухапшен је и Лаза Поповић, који је преузео на себе «кривицу» српског соколства. Након рата, почетком 1919, сазвао је састанак у Загребу где се закључује уједињење Словеначког, Хрватског и Српског Савеза и доноси се нацрт устава, по којем се укидају племенске ознаке, а уводе се нове, јединствене за све. На Видовдан исте године, Соколски Сабор се састао у Новом Саду, где су закључци и формално спроведени.³³

Соколство је почетком века почело да се шири и на Црну Гору. «Цетињски соко» оснива се 1906. године, када је група Чеха, после слета у Загребу, дошла на Цетиње и пред дворцем кнеза Николе одржала јавни час. После цетињског, друштва се оснивају и у другим градовима. У основним и средњим школама, као обавезан предмет била је уведена гимнастика по соколском систему.³⁴

³⁰ Исто, 142.

³¹ Исто, 143.

³² Исто, 145 – 146, 148.

³³ Исто, 148 – 150.

³⁴ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 26 – 27.

У окупираној Босни и Херцеговини је 1893. године, Ристо Јеремић, тада студент медицине, основао у Фочи српско соколско – побратимско друштво, са циљем да чланове уздиже физички и морално и да води борбу против алкохолизма. Власт га је забранила на самом почетку и наредила да се униште справе за вежбање. Тек после 10 година, у Мостару је 1903. основано витешко друштво «Обилић», а 1906, «Душан Силни» у Сарајеву. Српско соколско друштво «Соко» основано је 1908. у Тузли, а две године касније основана је прва Српска соколска жупа босанскохерцеговачка у Сарајеву. Циљ соколства није био само физичка култура, већ, буђење националне свести, ослобођење и уједињење са Србијом. Парадокс је да је у соколском дому у Добоју, 1941. године заседао усташки преки суд и осудио на смрт 111 Срба сокола. Један од већих прогона сокола уследио је након Видовданског атентата у Сарајеву. Године 1920, у Тузли је била основана соколска жупа «Петра Великог Ослободиоца».³⁵

Када је реч о БиХ требало би поменути и покрет побратимства, у селу Разбоју, започет са идејом антиалкохолизма. Ти крајеви су били одани пићу и соколима је било јако тешко да раде. Покрет је био чисто национални, али у прво време није ишао даље од пропаганде против алкохола. Соколи из Босанске Градишке дошли су на идеју да се соколство пренесе у широке народне масе преко побратимства, чији су чланови, поред потпуне апстиненције, били дужни да раде на хигијенском и физичком подизању својих чланова, у првом реду гимнастичким вежбама. Наравно, није остало све само на вежбању. Након гимнастике седало би се под неко дрво или у нечију кућу и разговарало о свему, на првом месту оговарала се Аустрија, истицали зулуми и неправде, а хвалила слободна Србија. Тако је ударен темељ соколству и побратимству на селу, јер је у време аустријске власти идеја антиалкохолизма била безопасна. Почело се чак и са зидањем домова по селима, наводно, за вежбање чланова зими. Тек након српских победа аустријске власти почеле су да се прибојавају овог сељачког покрета. Након атентата у Сарајеву, почела су хапшења сокола и побратима.³⁶

«Ширење соколства међу муслиманима је у уској вези са националним буђењем народа и стварањем револуционарно – националног омладинског покрета

³⁵ Исто, 27 – 30; Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 111 – 112.

³⁶ Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 104 – 105, 108.

у Босни».³⁷ Муслимани су били чланови српских и хрватских друштава и били су често, наводни, предмет њихове свађе. Из тог разлога је познати песник Осман Ђикић 1909. године основао «Муслимански соко». Циљ је био да се муслиманска омладина отргне од хрватског сокола, који је имао анационални карактер. У Тузли је друштво имало верски назив «Исламски соко». На првом Свесловенском Соколском Слету у Прагу 1912. године, муслимани су учествовали под барјаком Краљевине Србије. Треба поменути и огромну улогу друштва «Гајрет», чији су омладинци били носиоци соколске идеје у босанским крајевима.³⁸

Око 1912. године, Српски Соколи били су органозовани у жупе и то: Фрушкогорску у Срему, затим у Далмацији, Крајишку у Хрватској, Савез Српског Соколског друштва «Душан Силни» у Србији и босанско – херцеговачку. Међутим, од слета у Загребу 1911. године иступају заједно и оснивају Свесловенски Соколски Савез, под једном соколском заставом, а на Свесловенском Соколском Слету у Прагу 1912, вежбају вежбу Уједињења и Ослобођења.³⁹

Од народа некадашње Југославије, Словенци су први прихватили идеологију соколства и имали су велику улогу у њеном ширењу. Соколство је прихваћено као идеја, која је могла да доведе до ослобођења од Аустроугарске и уједињења са Србима и осталим југословенским народима. Као и код Чеха, принципи братства, једнакости и слободе су је одржали.

Словенци су одмах након Чеха почели са оснивањем друштава и тако је у Љубљани, исте године као и код Чеха, 1862, основан «Јужни сокол», где је први вођа био Србин, а чија су правила потврђена тек следеће године. Тадашње власти су, наравно, забраниле рад друштва, али је 1868, основано ново под називом «Теловадно друштво Сокол», а већ 1901. оснива се «Женско теловежбено друштво». Године 1905, основана је «Словеначка соколска звезда», а 1908, «Свесловенска соколска звезда». У Љубљани је 1919. године основан Југословенски соколски савез, а први Југословенски Свесоколски слет одржан је у Љубљани 1922. године, на којем је дошло до оснивања Чехословачко – Југословенског Савеза, као претече Свеславенског Савеза, који се оснива 14. августа 1925. године, у Варшави. Једино Бугари нису били примљени, јер су имали «Јунаке», а не

³⁷ Исто, 118.

³⁸ Исто, 119 – 124.

соколе, али пошто су прихватили соколску идеологију и систем телесног вежбања, примљени су 1934. године.⁴⁰

Хрвати су само пар година након Словенаца прихватили соколску идеологију. Хрватска патриотска омладина успела је да спречи Немце који су у Загребу желели да оснују немачко спортско друштво «Турнвервин», какво је већ постојало у Љубљани. Идеја за оснивањем соколског друштва потекла је од чланова певачког друштва «Коло», које је 1867. године присуствовало јавном часу Словенског соколства. Након тога, поред певачког, основано је и одељење за гимнастику, које је названо «Хрватски соко». За оснивача и вођу хрватског соколства у Загребу сматра се Фрањо Хокман. Године 1878. изашао је месечни часопис «Сокол», који је био први соколски лист у Југославији. Излазио је само једну годину, али је 1903, обновљен као «Хрватски Сокол». Са подизањем Соколског дома у Загребу 1884. године, почиње нагли развој соколства у Хрватској. Тако се оснива друштво на Сушаку 1904, под називом «Приморски соко», 1904. у Дубровнику «Соколско друштво Дубровник», 1905. у Загребу «Српски соко» итд. На Сушаку је 1904. године основан «Савез хрватских соколских друштава». Године 1922, део хрватског соколства је иступио из Југословенског Соколског Савеза и основао одвојени део, међутим нису имали већег успеха у ширењу сепаратистичке пропаганде.⁴¹

У Јужној Србији, односно Македонији, соколство се појавило 1908. године, када се оснива друштво «Душан Силни».⁴²

После Првог светског рата, 1919. године и стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, створен је и «Соколски савез Срба, Хрвата и Словенаца». Наредне 1920. године мења назив у «Југословенски соколски савез», а од 1929. зове се «Соко Краљевине Југославије». За старешину Сокола Краљевине Југославије изабран је Престолонаследник Петар, а заменици су били Енгелберт Гангл и Ђура Паунковић. Одмах су ступили у савез «Словенско соколство» и у

³⁹ Исто, 113, 117.

⁴⁰ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 31 – 32; Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 220.

⁴¹ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 33; Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 20, 31, 228.

⁴² Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 34.

Међународни гимнастички савез. Прихватили су гесло: «Једна држава, један народ и једно соколство».⁴³

У време владавине краља Александра I Карађорђевића, соколство је одиграло водећу улогу у ширењу идеологије југословенства. Увођењем диктатуре и оснивањем Сокола Краљевине Југославије краљ је држао на окупу уједињене југословенске народе. Соколство је увео у државне институције, школу и војску, дајући одређене бенефиције члановима друштва. Практично, цела државна администрација имала је задатак ширења југословенства кроз соколство. Јавне вежбе и свечаности које су већ имале своју традицију сада су стављене на службу краљу и стварању «нове нације» Југословена. За старешину је изабран краљев син, Престолонаследник Петар, што је указивало на огроман значај који су соколи имали у то време.

Децембра 1929. године, краљ је прописао и прогласио Закон о оснивању Сокола Краљевине Југославије, где је у првој тачки истакао да се оснива у циљу физичког и моралног васпитања држављана. У Закону су описане и соколске јединице, у које спадају соколска друштва, жупе и Савез. Закон је установио да постојећа друштва, као што су Југословенски Соко, Хрватски Соко, Орао и Српски Соко, имају дужност да се уједине, или ће бити укинута. Ближе одредбе о организацији и пословању СКЈ тек је требало да буду прописане Статутом, који су доносили Министар просвете и Министар војске и морнарице у сагласности са председником Министарског савета.⁴⁴

Као и друге државне институције и Соко Краљевине Југославије је имао своју администрацију. Она је у соколству увек постојала, али се временом проширивала. Њу су чинили: а) Староста и његов заменик, који су били праве вође. Они су морали да буду о свему информисани, али су и за све били одговорни; б) Тајник је био «душа» сваког друштва. До у танчине морао је познавати друштво и соколство. У договору са старешином сазивао је седнице одбора и то најмање једанпут месечно, па и недељно. Чувао је друштвену архиву, тј. преписку. Нарочито је био важан попис чланства, који је водио тајник. Сваког новог члана требало је да поучи о соколским начелима. Морао је да води друштвену спомен књигу, тзв. хронику. Ту су се хронолошки, од згоде до згоде,

⁴³ Исто, 37.

⁴⁴ Анте Брозовић, *Соко Краљевине Југославије*, Београд 1930, 103 – 104.

уносили друштвени догађаји. Значење ове књиге било је велико. Нарочито су били важни подаци о историјату постанка друштва. Морао је имати иницијативу, јаку вољу, широке погледе, спрему и добре везе. Он је извештавао на главној годишњој скупштини. Бирало се лице оштроумно и вешто перу. Ту је и ц) записничар. У мањим друштвима то је радио сам тајник. Записничар је понекад преузимао надзор у соколском дому, одржавање кућног реда...д) благајник...е) друштвени просветитељ је бринуо за узгој чланства, карактера, моралног мишљења, итд. Водио је рачуна о соколској штампи, приредбама, држао је кратке говоре. Ту су, затим, били и књижар и новинар. Остао је још и начелник, који је био једна од најодговорнијих функција, узор сокола. Исто важи и за начелницу. Они су морали да воде статистику, исказе о посети целог друштва и да брину за одгој чланства.⁴⁵

Чланови свих соколских организација називали су се међусобно са «брате» и «сестро», ословљавали са «ти», а поздрављали са поздравом «здрaво». Исто правило важило је и за децу и нараштај.⁴⁶

Соколи су често истицали једнакост полова. Сматрали су да жене и мушкарци имају једнака права да буду и учитељи и предњаци, као и да жене могу имати и све веће одговорности, као и мушкарци, у соколској хијерархији. Наравно жене су обучавале женске чланове, а мушкарци мушке.

Наглашавали су да соколско васпитање, осим на мушкарца, треба да у тиче и на жену и да од ње створи храбру, честиту, здраве душе и тела, жену која и своју децу васпитава у том духу. Али и жену која ће ако за то буде потребе да се бори за опстанак свој, своје деце и домовине. «Соколству није био циљ да створи само добре спортисткиње, већ је далеко важније да жене буду свесне себе и својих дужности према заједници, које ће умети да се снађу у животу, које се не дају сломити, већ ће дигнуте главе, са поносом, ићи напред. Само такве жене ће на тај начин васпитавати и своју децу». Истицано је да у случају рата жене имају различите задатке од мушкараца. Оне би требало да се старају о деци, о исхрани становништва и војске, неговању рањених и болесних и о другим неопходним стварима, јер су, како су соколи цитирали Раскина, «Жене и мајке душе ратника. И оне су криве за рат».⁴⁷

⁴⁵ Исто, 100 – 103.

⁴⁶ Анте Брозовић, *Соко Краљевине Југославије*, Београд 1930, 106.

⁴⁷ Марија Провозникова, *Одбрамбено васпитање соколских жена*, Београд 1939, 3 – 5, 9.

Према соколској идеологији они који су желели да ступе у соколске редове морали су да буду савесни, дисциплиновани, радни, карактерни, браћа/сестре, правдољубиви, једном речју, требало је да имају све особине које красе једног храброг и успешног човека. Предлагали су својим члановима да шире своја интересовања и да раде и ван сокола, у разним певачким друштвима, здравственим задругама, читаоницама. Сматрали су да су «Народ, Држава и Словенство кључ соколске идеје».⁴⁸

ИДЕАЛ ТЕЛА

У центру соколског идеала налази се идеал тела. Он се формулише према реинтерпретацији античких узора. Соколи су прихватили став старих Грка да само лепо тело може бити и здраво тело и да увек треба тежити савршенству, односно хармонији душе и тела. Схватили су да неговање тела нема само естетску функцију, већ да оно може имати круцијалну улогу у опстанку народа.

Стварајући соколску литературу, писци су велику пажњу посветили телесном вежбању. Желећи да пронађу његове почетке, враћали су се у далеку прошлост, тражећи их чак и у праисторији. Сматрали су да човек праисторије није познавао телесне вежве у данашњем смислу, али да би опстао морао је да буде јак, окретан, да баца копље, камење, да носи терет и то су сматрали за прва телесна вежбања, наравно, са другачијим циљем. Почетке телесног вежбања у данашњем смислу могу се наћи тек у антици.

Соколи су као сопствени узор истицали антички модел. Потреба за снагом и јаким телом постојала је кроз читав стари век. Грчки народ је био малобројан, опкољен са свих страна и морао је да се брани.⁴⁹ У 9 в. пре Христа, Ликург је у Спарти основао прве школе у којима су преовладале телесне вежбе. Спартанци су морали да буду издржљиви и способни да савладају непријатеља. Тако су васпитаване и младе Спартанке. У 7 веку пре Христа законодавац Солон је у Атини издао закон, по којем је физичко васпитање требало да постане равноправно са душевним, са којим би држало равнотежу. Сваки грађанин грчке

⁴⁸ Душан М. Богуновић, *Основи соколске идеологије*, Загреб 1934, 11, 16.

⁴⁹ Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 5.

државе био је дужан, осим душевно, да се и телесно васпитава. На основу таквог схватања културе, грчки народ је постао славан и вечан, јер је «одгајао здраве, лепе, добре и силне генерације». Атински васпитни идеал, који прихватају и соколи, је савршенство, хармонија душе и тела, односно калос каи агатос. Правило Атињана је било: Живети здраво и по природи.⁵⁰

За вежбање су користили посебне дворане – гимназиуме, где је старосна граница била од 7 – 18 година. Име је добила по грчкој речи «гимнос», што значи наг, јер је тело при вежбању било наго. Ученици су пре вежбања мазали тело уљем и посипали га прашином, како би били гипкији и отпорнији према промаји и ветру. Вежбао се скок, бег, рвање, бацање диска и копља и тај систем се звао петобој – пентатхлон. Грци су за богате грађане, старије од 18 година, имали и своја гимнастичка друштва, чији су се чланови међу собом називали браћом. Гимназиуми су били средиште телесног и душевног васпитања младих, што су соколи имали као узор стварајући своје соколске домове. Уз дворану су биле и друге зграде, где се учила филозофија, музика, вајарство, песништво и друго. Од 18 – 21 сваки младић је морао да вежба војничке вежбе, а после је пуштан из гимназиума, са обавезом да и даље вежба и одржава кондицију. Последица оваквог вежбања су народне, Олимпијске игре, први пут одржане 776. године пре Христа. На Олимпијске игре су долазили и државници, књижевници, песници, вајари и други уметници. Може се закључити да је потреба Грка за слободом створила телесну вежбу.⁵¹ Из истих мотива створено је и соколство. Када је реч о Римљанима, они су, као ратнички народ, неговали само војничке вежбе.⁵²

Историја старе Хеладе сликовито описује естетске вредности тела. Још је славни историчар Ксенофон писао да је култ телесне лепоте далеко више цењен од осећања очинства, брачне верности, крвног осећања, јер се све потискивало пред жељом да се добије пород достојан лепе и снажне хеленске расе. Херодот је записао да је у старој Хелади био обичај да мајке донесу пред оца и породицу новорођенчад да га оцени. Ако би дете, којим случајем, било кржљаво, било би осуђено на смрт и бацано у провалију са очевим покликом да му опрости. За њих оно није било достојно да живи. Услед овакве суровости може се помислити да

⁵⁰ Исто, 7; Марко Гишма, *Дефиниција соколства*, Чаковец 1934, 21.

⁵¹ Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 7 – 8; Богдан Сперњак, *Повест гимнастике и соколства*, Винковци 1931, 8 – 9.

⁵² Богдан Сперњак, *Повест гимнастике и соколства*, Винковци 1931, 8 – 12.

стари Хелени нису имали осећај за родитељство, али су Спартанци мислили управо супротно. Убијали су их управо зато што су волели своје потомство и што би кржљаво дете било изложено подсмеху. Из овога закључујемо да је култ телесне лепоте и здравља био јачи и од саме родитељске љубави. Платон и Ксенофон су описивали на које су све начине Хелени успевали да негују своје тело. Иполит Тен је у свом делу «Филозофија уметности» описао како су Хелени приликом удаје својих кћери свлачили просце да виде да ли су здрави и леви – достојни продужењу племена. Стари Грци су сматрали да нема лепше молитве Богу од усавршавања лепоте тела и душе.⁵³

Историчари Хеладе су, на пример, описали један догађај у коме се чувени филозоф Софокле свукао потпуно наг и играо са ратним трофејима после битке код Саламине, желећи да захвали Богу због победе над Персијанцима. Уз исту игру са нагим телом Александар Македонски је посетио гроб чувеног тројанског јунака Ахила. Овакви описи доказују да је у старом веку све било подређено култу лепог тела.⁵⁴

Желећи да се угледају на Хелене, соколи су сматрали да би соколско тело, као и хеленско, требало да буде предмет уметничког проучавања. Јер, истицали су, «ако посматрамо тела са слика и кипова Мирона, Фидије, Поликлета, Лисипа, Зеуксиса, Апела и других старих Јелина и Римљана, видећемо да су она далеко изостала по лепоти линије, по израђености мишића, по свестраној развијености од наших сокола. И зато можемо са правом да кажемо да је соколство превазишло и грчко и римско лепо тело, те је створило савремени идеал телесне лепоте, који је цењен и цениће се кроз све векове до задњег човека».⁵⁵

Соколи су истицали да када је Европом почело да се шири хришћанство, физичко васпитање је сматрано за грех. Али, и у ово време оно се појављује у извесном облику. Наиме, у 12 веку се појављује витешки ред – ритери, који су се вежбањем припремали за одбрану хришћанства, које је нападано од муслимана и других народа. Парадокс је, што је управо одбрана вере створила потребу за «грешним» телесним васпитањем. Међутим, привилегију да постану витези имали

⁵³ Милорад С. Јовић, *Соколство у светлости наука*, Краљево 1936, 12 – 13.

⁵⁴ Исто, 14.

⁵⁵ Исто, 14.

су само племићи, док је народ телесно пропадао. Витези су имали своју улогу само до појаве оружја, када им се губи сврха.⁵⁶

На основу оваквог прегледа телесног васпитања може се закључити да је телесна вежба од самих почетака, осим естетске, имала и одбрамбену улогу. Тако је и соколство, користећи гимнастику као основу, за циљ, уствари, имало опстанак и ослобођење народа. Након средњег века, обнова телесног васпитања поново долази тек са шеснаестим веком и хуманистима који су васкрсли заборављену античку културу. Они својим списима указују на античка начела, потребу хармоније духа и тела, менс сана ин корпоре саном.

Велики словенски педагог из шеснаестог века Коменски обновио је гесло «У здравом телу здрав дух». Он је у својим списима пропагирао свакодневно вежбање.⁵⁷

Нови век је увео неке новине у телесно вежбање. За оснивача тзв. школске гимнастике сматра се Швајцарац Песталоци који је увео просте вежбе «према саставу зглобова». Уз њега је Адолф Спес саставио школске вежбе уз помоћ справа и по његовом предлогу је гимнастика уведена као обавезан предмет у школама у Немачкој. Русо је писао о телесном васпитању, природној храни и начину живота, као о најосновнијим животним стварима у развоју сваког детета. Пропагира враћање природи и њеним законима. Русоов систем су применили Немци Ј. Б. Баседоу и Ц. Г. Салцман и крајем осамнаестог века оснивају завод «Филантропини», у којем се вежбало јахање, мачевање, ношење терета, итд. То се сматра за почетак модерног начина телесног вежбања. У Салцмановом заводу је вежбао и чувени Тутс Гутс, који је написао и први уџбеник за телесно васпитање.⁵⁸ Лудвиг Јан, унук чешког емигранта, је утемељивач модерног телесног вежбања у Немачкој. Он је 1811. основао прво вежбалиште за одрасле у Берлину уз коришћење справа. У гимнастику је унео народни дух, односно, ставио је у корист народне одбране, самосталности и самоодржања, као код старих Грка. Касније ће се та улога искористити у фашистичке сврхе. Оснивач гимнастике у

⁵⁶ Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 9 – 10.

⁵⁷ Исто, 11.

⁵⁸ Исто, 11 – 12.

Шведској је П. Х. Линг.⁵⁹ Шездесетих година 19 века др Мирослав Тирш оснива гимнастичко друштво словенског карактера у Прагу (видети уводни одељак).

Тело се обликовало вежбама које су соколи утврдили још на својим почецима. Оне се деле у три главне скупине: 1) редовне вежбе, тј. вежбе у корачању, ређању, врстању и кретању; 2) просте вежбе, тј. вежбе гибања руку, ногу и трупа и 3) вежбе на справама, тј. вежбе које се изводе помоћу различитих гимнастичких справа.⁶⁰

1) Редовне вежбе раде чланови на заповест, која треба да буде гласна, јасна и по могућности кратка и да садржи две речи: припремну и саму заповест. Вођа или предњак треба да гледа члановима у лице и помно прати свако кретање. Започиње се кад каже «наступ». Тада највећи члан иде три корака до вође и за њим се ређају чланови, са његове леве стране, према висини, један крај другог. Темељни став пре сваке вежбе - глава горе, прса се избаце, гледа се испред себе, ноге и пете су скупљене, руке спуштене палцем на шав панталона. На заповест «десно се ређај», сви окрећу главу према првом, највишем, који гледа испред себе и према њему се равнају у линији, удаљени тек толико да се не додирују. Затим се користе заповести «позор», «разлаз», «одмор», «десно или лево крени»..... «стајати стој». Чланови се увек равнају по крилу где стоји највиши члан. Ово су темељне редовне вежбе по којима се састављају остале и треба их темељно научити. Затим имамо «косим смером», «средњим смером», «попречним смером» и многе друге.⁶¹

2) Просте вежбе раде се рукама, ногама и трупом, прво слободно, а када се то увежба могу се радити бучице, батине и чуњеви. Ове вежбе деле се у пет главних врста и то: а) гибање које се може радити савијеним или испруженим рукама, ногама и трупом; б) окрети за 45, 90, 180, 270 и 360 степени, лево и десно; ц) поскоци, који се могу радити са једном или обе ноге, на месту или с места; д) ставови и то на ногама савијеним или испруженим, затим на рукама и ногама, тј. лежећи напред, назад и са стране и стој на рукама; е) издржаји, тј. ако руке, ноге или труп држимо у истом положају дуже од једног такта.

⁵⁹ Марко Гишма, *Дефиниција соколства*, Чаковец 1934, 22; Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925, 12.

⁶⁰ Хинко Машек Боснодолски, *Соколско вјежбање*, Загреб 1894, 17.

⁶¹ Исто, 17 – 20.

Остале вежбе се састоје из комбинација ових главних. Све вежбе се изводе у такту на заповест један – два, или један – два - три итд.⁶² Познати соколски предњак и писац Фране Жиц у својој књизи «Просте вежбе у речи и слици» написао је: «Марљивим вежбањем простих вежби развија се цео организам, а такође и естетски осећај. Колико је лепоте у добро састављеној и лепо изведеној простој вежби! – Ко је посматрао величанствене соколске слетове, мора признати да просте вежбе чине и остављају најбољи утисак. То је хармонија гигања и ритма, боје и светла – то је песма снаге и здравља, весеља и живота!». Просте вежбе заузимае су најважније место на свим соколским слетовима. Оне су биле основа телесног васпитања и свима приступачне, јер за њихово извођење нису биле потребне справе, нити много времена за вежбање.⁶³

3) Када је реч о вежбама на справама, најважнија је пречка, на којој се могу изводити готово све вежбе, затим, коњ, козлић, лестве, мотке за пењање, карике и друге. Ту су и бучице, батине и чуњеви.⁶⁴

Размак вежбања распоредили су подједнако за све вежбе, тако да се на једној справи вежбало 20 минута, затим су се 20 минута изводиле редовне и просте вежбе и 20 минута се користила друга справа. После тога, по жељи чланова, могло се вежбати и мачевање, рвање, бацање копља, а у случају да постоје услови могло се веслати, јахати, пливати, пуцати, ходати на штакама и друго. Утврдили су да је најважније редовно вежбање редовних простих вежби и вежби на справама и да је најприкладније време за вежбање између 18 и 22 сата. Вежбе је показивао вођа, а помагали су му предњаци. Били су обавезни да вежбају бар два пута недељно са свим члановима, а вођа са предњацима још два пута. Распоред се израђивао за целу годину унапред и водило се рачуна о приоритетним вежбама, на првом месту простим и редовним. У соколани су увек морале да се нађу соколске књиге и часописи.⁶⁵

Соколи су велику пажњу посвећивали својој деци члановима, као настављачима соколске идеје. За њих су писали и посебне књиге и издавали часописе. Тако су писане и књиге са дечјим соколским вежбама, које су истицале

⁶² Исто, 24 – 26.

⁶³ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 59.

⁶⁴ Хинко Машек Боснодолски, *Соколско вјежбање*, Загреб 1894, 38 – 39.

⁶⁵ Исто, 13 – 14, 17.

развој дечјег тела и које су се изводиле на свечаним Дечјим Академијама, у позориштима и на другим јавним местима.

Уметност је од самих соколских почетака користишћена у циљу ширења соколске идеологије. У делу «Соколство у светлости наука» писац је истакао естетске мотиве, као што су «савршено лепо соколско тело, уметничка соколска вежба на справама, уметничке и симболичке просте вежбе, соколска вокална и инструментална музика, соколско вајарство и сликарство и соколска белетристичка књижевност», нагласивши да би требало да инспиришу уметнике. Истакао је да је лепо људско тело одувек било инспирација скулптора и сликара и да су стари Грци дали његове најлепше примере.⁶⁶

У уметности рађеној за соколе идеал тела се препознаје на многобројним слетским плакатима. (видети одељак «Свечаности») Међу њима се посебно истичу Инкиостријеви плакати, од којих треба издвојити онај рађен за Први свесоколски слет у Љубљани 1922. године. Од занимљивијих идејних решења истичу се и плакат за Први свесоколски слет Сокола Краљевине Југославије 1930. године, као и плакат који је урадио Павао Гавранић за слет у Загребу 1934. Тако је сликарство пронашло своје место у плакатима, а вајарство у киповима и попрсјима оних личности који су учинили највише за соколство, као што су Тирш (слика 2), Фигнер (слика 3), Шајнер, Краљ Александар I, Краљ Петар II и други.

КОСТИМ

Костим је увек био саставни део и обележје свих народа и друштава. Он се разликује по боји, материјалу и карактеристичним детаљима. Ношња и униформа су се, са незнатним изменама, као део традиција, задржали до данашњих дана. Соколска друштва су, такође, имала своје костиме. У зависности од прилика у којима су се носила, постојала су вежбачка, сеоска и свечана одела која су била јединствена за све чланове. Нарочито су биле интересантне сеоске ношње које су имале карактеристичан изглед и обележје своје нације. Југословенски соколи су након уједињења почели да комбинују племенске карактеристике Словенаца, Хрвата и Срба у креирању јединствених сеоских костима – ношњи. Постојали су и

прописи о обавезном одевању у одређеним приликама, са ознакама своје припадности.

Код Чеха је соколско одело било врло живописно, састављено од карактеристичних делова словенских народних ношњи и гарибалдинске црвене кошуље. Оно је одговарало панславистичком духу чешког народа.⁶⁷

На Свесрпском Соколском састанку у Београду, 25. јануара 1911. године, први пут је донесена одлука о јединственој униформи.⁶⁸ Касније је Савез Сокола Краљевине Југославије израдио прописе о ношењу свечаног и вежбачког одела за све категорије приликом разних свечаности.

Занимљив је правилник о облачењу сокола на Свесоколском слету у Прагу 1932. године. Соколи су морали да путују у Праг у грађанском оделу са слетском ознаком. Соколску и народну ношњу су носили тек у Прагу. У свим наступима појављивали су се у свечаним соколским оделима, а Сеоске чете у народним. Исто је важило и за чланице. На оделима су носили само прописну траку и слетски знак. Све остале ознаке су биле забрањене.⁶⁹

Прописани изглед соколских свечаних и вежбачких одела:

I. За соколе пешаке:

а) Свечано одело састоји се из: капе шајкаче са пером, ружицом и значком, сурке, кошуље са белом тврдом крагном, панталона и лакованог појаса са знаком.

Капа – шајкача има прописано 10 см вис. са црним ивицама, црвеним теменим делом, израђена од сукна, а изнутра је обложена кожом. Сурка је прописно постављена и нашивена са памучним или вуненим гајтанима. Кошуља је израђена од руша или лагане вунице, са тврдом крагном, висине 5 см, црвеним калалит дугметима. Панталоне и сурка израђени су од прописане смеђе боје. (слика 4, бр. 10)

б) Одело за вежбање: соколска мајица, панталоне тамно плаве од трикоа или вунене са модро белим појасом, црне кожне ципеле, плитке или дубоке без пета. За јавни час прописане су црне чарапе. (слика 4, бр. 9)

II. За соколе коњанике:

⁶⁶ Милорад С. Јовић, *Соколство у светлости наука*, Краљево 1936, 12, 17 – 18.

⁶⁷ Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 155, 158.

⁶⁸ Уредио Никифор Тодић, *Споменица 30 годишњег рада соколског друштва Тузла*, Тузла 1937, 30.

⁶⁹ «Политика», Београд, 27. мај 1932.

а) Свечано одело састоји се из: капе шајкаче са пером, ружицом и значком као код пешака, кошуље, сурке, лакованог појаса са значком као код пешака, панталоне имају бричес крој. Црне чизме од бокса или шевроа (никако лаковане). За свечану поворку прописано је и копље, висине 2.20 м, са државном тробојком и светлом поседлицом (тканина испод седла) црвено оивиченом (аша), соколским нашивеним монограмима и белим кожним рукавицама са манжетнама. (слика 5)

б) Одело за вежбање: употребљава се исто одело као код вежбача, тј. соколска мајица, дугачке трико панталоне са модро белим појасом и црне кожне ципеле без пета, а за заједничке наступе у групама на слетишту носи се свечано одело као и код поворке.⁷⁰

III. За соколице:

а) Свечано одело састоји се из: шешира са ружицом и значком, хаљине (сакоа), кошуље (блузе) светло смеђе боје, сукње, чарапа и плитких ципеле тамно смеђе боје.

Шешир има обод од соколске чоје, а теменица од црвеног сукна. Хаљина (сако) је израђена од прописане соколске чоје, постављена свилом, има спуштену крагну, дуге рукаве, два спортска цепа и појас – каиш. Крагна, рукави и џепови су обрубљени са 3 мм ширине црвеним сукном, а на левом рукаву на надлактици са светло модро извезеним венчићем у који се ушије црвени соколић са црно извезеним ивицама. Кошуља је светло смеђе боје од попелина са спуштеном крагном, који је као и манжетне нашивен са црвеним платном, а на левом рукаву на надлактици је исто тако израђен црвени соколић у светло модро нашивеном венцу. Сукња је, такође, од прописне соколске чоје са два вертикално ушивена црвена руба од сукна, ширине 3 мм, тако да су сви рубови на сукњи и хаљини (сакоу) једнаки. (слика 6, бр. 8)

б) Одело за вежбање или тренирање у дворани: кошуља (блуза), црни шорц, црне чарапе и црне плитке равне ципеле. Кошуља је израђена од беле трико тканине са спуштеном крагном, ширине 9 см, са кратким рукавима, дужине 10 см на грудима са 6 рупица у које је увођен црвени свилени гајтан са помпоницама. Шорц је од црног глота, широк, тзв. шведски крој, на десној страни спреда је мали џеп.

Препоручују се плитке ципеле на пертлање са белим ђоном, тзв. ритмичке. Код

⁷⁰ Наклада Југословенске Соколске матице у Љубљани, *Организација Савеза Сокола Краљевине Југославије*, Љубљана 1930, 207 – 208.

свих јавних часова остаје све исто, само што се на главу везује црвена платнена марама, са 4 см широким тракама. Преко шорца се обуче тамно модра сукња на фалте које имају размак од 4 см.⁷¹ (слика 6 бр. 7)

IV. За мушки нараштај од 12 – 18 година:

а) Свечано одело састоји се из: капе – шајкаче као код чланова, али без пера, са ружицом и значком сокола у лету, црвена кошуља са спуштеном крагном и два спортска џепа на грудима, кратке панталоне од ланеног платна са модро – белим појасом, црне дугачке чарапе увијене испод колена и црне ципеле. (слика 7, бр. 4)

б) Одело за вежбање у дворани: соколска мајица, кратке платнене панталоне са модро белим – појасом и плитке кожне ципеле без пета.

ц) Одело за вежбање код јавног часа: кратке платнене панталоне са модро - белим појасом, гологлав, голих груди и бос. (слика 7, бр. 3)

V. За женски нараштај од 12 – 18 година:

а) Свечано одело састоји се из: прописане мараме, хаљине (сакоа), кошуље (блузе), сукње, чарапа и ципела. Марама има прописно извезени мотив са предње стране; хаљина (сакоа) је од црвене прописне чоје, постављена свилом, са спуштеном крагном, са два џепа. Хаљина (сако), џепови и рукави су нашивени са прописним гајтанима, а на црвени оковратник долази бели платнени заштитни оковратник до пола груди, који је са горње стране само лагано нашивен (ради прања). Кошуља је од беле трико тканине или од платна, са кратким рукавима, дужине 10 см, око врата има четвртасти изрез. Изрез око врата, рукави, кошуља у доњем делу нашивени су са 4 см широким појасом, који служи за украс. Сукња је тамно модра, иста као код чланица, чарапе и црне ципеле. (слика 6, бр. 6)

б) Одело за вежбање у дворани: кошуља као код свечаног одела, црни шорц од глота, црне чарапе, ципеле плитке на пертлање са белим ђоном, тзв. ритмичке. Код свих јавних часова остаје све исто, само што се на главу стави марама са црвеним, 4 см широким, тракама и тамно модра сукња сложена у фалте у размаку од 4 см.⁷² (слика 6, бр. 5)

VI. За мушку децу од 6 – 12 година:

а) Свечано одело састоји се из: капе црногорке, кошуље, панталона, црних кратких чарапа и црних ципела. Капа је израђена од црног глота са црвеном теменицом,

⁷¹ Исто, 208.

⁷² Исто, 209.

кошуља је од црвеног платна са спуштеном крагном; панталоне су кратке од ланеног платна са модро белим појасом. (слика 7, бр. 2)

б) Одело за вежбање у дворани: обична соколска мајица, кратке црне глот панталоне са ластишем на појасу, црне чарапе и црне плитке ципеле без пета. Код свих јавних часова остаје исто свечано одело.

VII. За женску децу од 6 – 12 година:

а) Свечано одело састоји се из: капе далматинске, хаљине од ланеног платна са црвеним свиленим гајтаном на појасу и шорц, црне кратке чарапе и црне ципеле. Далматинска капа израђена је од црвене чоје, нашивена са црним везом (тј. само странице и пола теменице). Хаљиница је од ланеног платна, има кимоно крој, око врата је четвртаст изрез, обрубљен траком од истог платна, ширине 2 см, која је извезена, рукави су обрубљени са 1.5 см ширине црвеном платненом траком; хаљиница је доле обрубљена са 2 см широком платненом траком. Шорц је, такође, израђен од ланеног платна и копча се са два дугмета спреда у појасу. (слика 7, бр. 1)

б) Одело за вежбање у дворани: хаљиница и шорц исто као и претходне или бела обична мајица са кратким рукавима и кратак црни глот шорте са ластишем у појасу и ногавицама. Црне плитке ципеле без пета. Код јавних часова носи се свечано одело.⁷³

VIII. За сељачке чете

а) Свечано одело састоји се из: народне ношње дотичног краја, капе шајкаче са црвеном теменицом, са пером, ружицом и значком.

б) Вежбачко одело: код јавних часова за просте вежбе, као и за народне игре носи се, такође, народна ношња, док се код вежбе на справама и са справама, употребљава одело члана вежбача, тј. соколска мајица, тамно модре трико панталоне са нашивеним модро белим појасом, црне чарапе и кожне плитке ципеле без пета.⁷⁴

IX. За старију браћу:

а) Свечано одело је чланска свечана одора.

⁷³ Исто, 210.

⁷⁴ Исто, 210 – 211.

б) За вежбање у дворани: соколска мајица, тамно модре трико панталоне са модро – белим појасом, црне плитке кожне ципеле без пета. Код јавног часа носи се свечано одело, само без сурке.

Х. Трака са натписом:

За свечане наступе свих категорија прописана је трака у државној боји. Трака је дугачка 10 см, а широка 3 см и носи се на левој страни груди.

Ови натписи означени су по вољи ћирилицом или латиницом.

Боја натписа код друштава и жупа је црна, код Савеза црвена.

Нико не сме носити више од једне траке и то се носи увек она више инстанце.

На соколској одори свих категорија не сме бити никаквог украса (ланац, брош, разне игле итд).⁷⁵

Прописане соколске ознаке:

а) На свечаним одорама:

1. *Староста Савеза* носи преко прса широку тробојку у државним бојама.
2. *Начелник Савеза* носи преко прса широку траку модре боје и трубу на црвеној траци.
3. *Начелник жупе* носи модру траку, широку 5 см, на левом рукаву с натписом жупе и трубу на црвеној траци.
4. *Чланови (- ице) савезног техничког одбора* носе на левом рукаву 5 см широку, модру траку без икаквих натписа.
5. *Сви предњаци* носе на десном рамену уплетену траку модре боје.
6. *Старосте и подстаросте* носе на десном рамену плетену траку у државним бојама.
7. *Барјактари* носе на десном рамену црвену плетену траку.
8. *Вође коњаничких одељења* носе на десном рамену исплетену траку тамно смеђе боје и трубу на траци исте боје.

б) На вежбачким одорама:

1. *Начелник Савеза* носи преко груди широку траку модре боје и трубу на црвеној траци.
2. *Начелник жупе* носи преко груди модру траку, димензија 10 x 2.5 см, са натписом жупе и носи трубу на црвеној траци.
3. *Начелник друштва* носи трубу на црвеној траци.

Код окружних, жупских и савезних наступа трубу немају ни друштвени, а често ни жупски начелници.

4. *Чланови савезног техничког одбора* носе на мајици на грудима траку (требожка одозго, црвен руб одоздо), димензија 3 x 10 см са црвеним натписом Т. О. СКЈ.

5. *Чланови жупског техничког одбора* носе на мајици на сред груди траку, као и чланови саветног Т. О., димензија 3 x 10 см са модрим натписом жупе.

6. *Предњаци* носе на мајици преко груди модру траку димензија 1 x 6 см, без икаквих натписа.

7. *Начелница Савеза* носи на левом рукаву модру траку, 5 см широку, са натписом: «Начелница Савеза СКЈ» и трубу на црвеној траци.

8. *Начелница жупе* носи једну траку, као и савезна начелница, са натписом жупе и са трубом на црвеној траци.

9. *Начелница друштва* носи трубу на црвеној траци.

10. *Предњачице* носе једну траку, као и предњаци, на левом рукаву, водоравно.

Све ознаке, осим платнене траке на десном рамену, носе се само тада, када заједнички наступа више друштва, више жупа или цео Савез.⁷⁶

Када је реч о медијима преко којих се истицало соколство, посебно треба истаћи новинске огласе. Нарочито је интересантан оглас који се односио на рекламирање соколских одела и униформи. (слика 8) У огласу се истицао најбољи домаћи материјал, најмодернији крој, домаћа радна снага и домаћа фабрика. Истакнуто је чак и да се куповином ових модела помаже домаћа радиност. Овакав текст показује манипулативно дејство новинског огласа као медија.

ПРОСТОР – ИДЕАЛНА СОКОЛАНА, ЕНТЕРИЈЕР И ЕКСТЕРИЈЕР

Још од настанка првог соколског друштва, постављало се питање простора у којем би се одржавале вежбе и састанци чланова. У почетку су се соколи, по хладном времену, углавном, састајали у школским просторијама, које су им привремено биле дате на коришћење, а лети на отвореном простору. Касније, са повећањем броја чланова и друштва, јавља се потреба за засебним домовима, који

⁷⁵ Исто, 211 – 212.

⁷⁶ Исто, 213 – 214.

би били намењени искључиво раду сокола. Соколски домови су грађени у многим местима у којима су постојала друштва и у зависности од материјалних средстава и потреба, зависио је и њихов изглед и величина. Осим задовољења функционалних захтева, веома се водило рачуна и о естетском изгледу грађевине.

Идеја за соколску грађевину – соколану, која би служила телесном вежбању преузета је од старих Грка. Стара Грчка је одувек била инспирација уметника, нарочито архитектата. Вековима се кроз грађевине, без обзира на оригиналност стилова, провлачио, макар и ситан детаљ античког храма. Касније, функција грчке грађевине за телесно вежбање проширила се и на науку и уметност, односно на оно што је и био грчки идеал, а то је спој тела и духа у хармонију, у савршенство.

Грчка вежбалишта су у почетку била једноставна и имала су само просторије за трчање, рвање и мање узгредне просторије. Касније су се толико усавршила и постала популарна да су и најславнији уметници долазили да их украсе својим делима. Гимназиуми су имали за одрасле велико игралиште и вежбалиште, а за дечаке засебну дворану. Ту су биле и просторије за мазање уљем, за посипање прашине, гардеробе, велики стадион, купатила топла и хладна, хиподром и шеталиште засађено маслинама.⁷⁷

«Соколана је она просторија у којој се редовно одржавају вежбе чланова. Требало је да буде главно стециште сокола и да буде тако уређена да се и зими и по невремену може у њој вежбати без опасности по здравље». Соколи су још на самим својим почецима установили одређена правила која су морала да се поштују при грађењу соколане. Она је требало да буде толико пространа да на сваког вежбача дође 4 – 5 м², док је минимална површина морала да буде бар 54 м², а висина 4 – 6 м. Ширина према дужини морала је износити 2 : 3. Требало је водити рачуна да соколана буде заштићена од промаје, а зими се морало ложити, тако да температура буде од 12 – 14 степени. У току спарних летњих вечери важно је било вежбати на ваздуху. Вежбалиште је требало заштитити према северној страни. У случају да вежбалиште нема довољно простора за све чланове, требало их је разврстати у групе на по један сат. Међутим, најбоље је било да сви вежбају у исто време. Под вежбалишта је могао бити од чврсто набијене земље, дрвета или, како је то био обичај у Француској, насипан ситним песком на дубину од 30 – 45 цм.

Строго се морало водити рачуна о редовном брисувању прашине. Дрвени под требало је рибати, а песковито тло прекопавати, после сваког часа, да би увек било влажно. После сваког чишћења соколана се морала проветравати. Сматрали су да би било пожељно да уз сваку соколану постоје и просторије за пресвалачење и купатила за туширање.⁷⁸

У приоритетне соколске грађевине, касније су уврштена и соколска слетишта, која су, као и домови, имала прописане просторе, делове. Најважније је било 1) збиралиште, које је служило за потребе учесника и где су се налазиле свлачионице, зборишта, наступишта и саобраћајни простори, 2) арена слетишта је служила за одржавање свечаности, а ту су спадали и 3) простори гледалаца, као и тзв. саобраћајни простори гледалаца.⁷⁹

Свако соколско слетиште требало је да задовољава следеће услове: 1) прилазе до слетишта требало је тако распоредити да се још изван слетишта благовремено поделе учесници од гледалаца. Збиралиште и простори гледалаца су морали да имају довољан број добро распоређених улаза, где су се на улазу у збиралиште строго делили на мушке и женске, 2) збиралишту је требало посветити исту пажњу као и гледалишту, јер је тежиште слета било на учесницима, 3) на збиралишту је требало да постоји довољан број свлачионица, тако да је сваки учесник имао своје место. Уз свлачионице је требало поставити довољан број праоница, нужника и других споредних просторија. Наступиште и саобраћајни простори збиралишта морали су имати толику површину и бити тако распоређени, да се на њима могао несметано развијати ток слетских свечаности, 4) нарочита пажња се посвећивала арени, како би се за време свечаности осећала међу свим учесницима пуна унутрашња повезаност и узвишено расположење. Требало је да буде довољно велика да је на њој могло истовремено да наступи највећа група учесника, али и да сви учесници у њој могу истовремено да се построје, 5) између збиралишта и арене морала је постојати добра веза, 6) просторе гледалаца требало је тако распоредити да је сваки гледалац могао пратити ток приредбе, а да се на саобраћајним просторима могао несметано развијати саобраћај и, на крају, 7)

⁷⁷ Богдан Сперњак, *Повест гимнастике и соколства*, Винковци 1931, 8 – 12.

⁷⁸ Хинко Машек Боснодолски, *Соколско вјежбање*, Загреб 1894, 11 – 12.

⁷⁹ Коста Петровић, *Уређење градова*, Београд 1938, 66.

вођство слетских свечаности требало је тако сместити, да може што успешније да се равна током свечаности.⁸⁰

Соколски објекти били су изузетно популарни међу југословенским народима и представљали су идеале пансловенског културног и спортског покрета, тј. соколства. Они су се углавном подударали са идеологијом националног стила у српској архитектури. Преко 150 соколских објеката изграђено је на територији некадашње Краљевине. Ипак је највећи број објеката имао национални стилски карактер регије у којој је саграђен. У српским крајевима грађевине су инспирисане националном архитектуром 14. и 15. века и елементима старе моравске куће; у Словенији национални стил карактеришу неоготичке реминисценције, пример је дом на Табору; у Скопљу преовлађују оријентални елементи итд. Међутим, на соколску архитектуру, средином четврте деценије, утиче Модерна и ови објекти губе карактеристичну фолклорну декорацију - тремове, еркере, двоводне и четвороводне кровове и постају функционалнији.⁸¹

Многи су сматрали да је српски стил «наметан и фаворизован од стране двора и владајућег система, у еуфорији ослобођења и уједињења јужних Словена». Међутим, он је био далеко мање заступљен у односу на друге стилове, што се најбоље видело на територији БиХ између два светска рата, где је примењиван само на територијама са већинским српским становништвом.⁸²

Један од најзначајнијих градитеља соколских домова и најизразитији представник романтичарског смера у српској архитектури између два светска рата, био је Момир Коруновић. Био је надзорни архитект на свим соколским домовима у Југославији и председник грађевинско – уметничког одсека Савеза Сокола Краљевине Југославије. Његове грађевине се издвајају из времена у којем су настале, времена које је у то време било окренуто Европи и светској архитектури. Био је окренут српско – византијском градитељском наслеђу. Приоритет је давао спољашњем изгледу грађевине, наглашавајући декоративну орнаментику, што је била одлика српске архитектуре. Узоре је налазио у српском средњовековном

⁸⁰ Исто, 66 – 67.

⁸¹ Александар Кадијевић, Архитектура соколских домова Момира Коруновића у Босни и Херцеговини између два светска рата, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1997, 306 – 307.

⁸² Исто, 304.

градитељству, европском градитељском романтичарском наслеђу, сецесији, експресионизму и српском народном градитељству.⁸³

За Коруновића је била веома значајна 1895. година, када је ступио у подмладак спортског друштва «Соко», чији је остао члан до краја живота. Почетком двадесетог века идеја југословенска била је јако популарна и мисао о уједињењу словенских народа и ослобођењу суседа од непријатеља снажно су утицали на духовни и културни живот Срба. Градитељство у Србији је било под јаким утицајем обновљеног култа о Душановом царству, али и под утицајем светских трендова у архитектури. Јавила се тежња за стварањем српско – византијског стила, који је одиграо велику улогу у градњи соколских домова између два рата.⁸⁴

Први Коруновићев сачувани пројекат за соколски дом, који није био намењен реализацији, настао је 1910. године у Прагу. Из њега се јасно види да је нагињао фолклоризму. Дом има подужну основу са две ниске сале у приземљу и на спрату. Главни улаз је неупадљив, прочеље се састоји од широког средњег ризалита и два уска истурена крила. Сви отвори на главном прочељу су полукружни. Први пут се појављују парови ниских, здепастих стубова, какве ће касније често користити. На дугим бочним фасадама смењују се правоугаони и полукружни отвори, повезани декоративним тракама у малтеру и уоквирени архиволтама. Након овог пројекта, Коруновић ће пројектовати двадесет седам, а реализовати шеснаест соколских домова, којима ће изразити своје одушевљење соколским покретом. Соколане је пројектовао у романтичарском духу, украшавајући их фолклорним мотивима и хералдичким знацима.⁸⁵

Већ из његовог првог пројекта могао се, на неки начин, одредити стил у којем ће градити соколске домове. Готово по правилу су били монументални, са наглашеним здепастим стубовима. Прозори у приземљу су били најчешће правоугаони, а на спрату лучни. Фасаде су биле полихромне, оживљене наизменичним испупченим и равним деловима и различитим декоративним елементима. Углавном су имале асиметричан изглед, са наглашеним средишњим прочељима. Унутрашњост је, на првом месту, била функционална са свим

⁸³ Александар Кадиевић, *Момир Коруновић*, Београд 1996, 13.

⁸⁴ Исто, 23 – 24.

⁸⁵ Исто, 31 – 32.

потребним просторијама и елементима. Строго је водио рачуна да не пројектује типске домове, већ да сваки има своју оригиналност.

Први спортски објекат изградио је 1924. године. То је била соколска вежбаоница при Другој мушкој гимназији у Македонској улици у Београду. Нажалост, страдала је за време савезничког бомбардовања 1941. и на њеном месту много касније ће бити подигнута нова зграда «Политике».⁸⁶

У лето 1929. радио је пројекте за два соколска дома, у Урошевцу и Бијељини.⁸⁷ Исте године пројектовао је соколски стадион на којем се 1930. одржао Свесловенски соколски слет у Београду. (видети одељак «Свечаности») Изграђен је у центру града, иза зграде Техничког факултета. Вежбалиште је примало одједном око 3 500 вежбача, а трибине 40 000 гледалаца. Двориште Техничког факултета је искоришћено за изградњу свлационица. Слетиште је имало улазе лучног облика, четири за публику и три за вежбаче. На северној страни био је музички павиљон, у облику дубоке засведене трибине, са кулама у позадини и украшен симболима свесловенског соколског покрета, а на јужној страни се налазила свечана краљевска ложа. По завршетку слета стадион је демонтиран и о његовом изгледу сведоче само сачуване фотографије и новински чланци. За овај пројекат награђен је државним орденом Св. Саве III реда.⁸⁸ Када је реч о оваквим, монтажним, објектима, направљеним да се користе само за конкретну, одређену свечаност у присуству владара и његове породице, неопходно је поменути ефемерни спектакл, који је нарочито био популаран код Срба у другој половини 19 века и првим деценијама 20.

Ефемерне свечаности су биле пролазне, једнодневне, јавне свечаности, које су користиле артифициране елементе у служби пропагирања одређене политичке идеје или прослављања владара и династије.⁸⁹ Веза политике и уметности постојала одувек. Владари су уметност веома много користили у служби величања сопствене личности или идеје. Као и његови претходници и краљ Александар I је уметност користио у ширењу идеологије југословенства и популарисању своје личности у народу. Своју идеју југословенства ширио је преко соколства и јавних

⁸⁶ Исто, 50 – 52.

⁸⁷ Исто, 67 – 69.

⁸⁸ Исто, 70 – 71.

⁸⁹ Више о ефемерном спектаклу: Мирослав Тимотијевић, *Ефемерни спектакл за време владавине кнеза Милоша и Михајла Обреновића*, Перистил 31 – 32, Загреб 1988/89; Биљана Прпа, *Ефемерни спектакл*, дипломски рад, Београд 2003.

свечаности које су соколи приређивали. Монтажни стадион који је направљен само за потребе соколског слета, показује ефемерни карактер ове свечаности. (видети одељак «Свечаности»)

1931. године освећен је Коруновићев соколски дом у Куманову, који је добио назив «Соколски дом краља Александра Првог».⁹⁰ (слика 9)

У Београдским општинским новинама је 1930. написао чланак «Соколство – неимар духа и народне снаге», где је описао соколски покрет и његов значај за Србе. Између осталог рекао је да би сваки соколски дом, као и слетиште, морало имати обележајност и то свог народа, а посебно краја у коме се подиже дом. Наредне године урадио је и пројекте за соколане у Старој Пазови и Лозници. Оба објекта су мањих димензија и скромнијих фасада, као и соколана у Прокупљу, коју је подигао само две године касније. Следеће, 1934. године, подигао је на београдској Чукарици соколски дом у модернизованом фолклористичком духу.⁹¹

«Као носилац идеологије соколске архитектуре и први неимар тог покрета у Југославији», у Извештају за Другу редовну главну седницу скупштине Савеза СКЈ, 1932. године, истакао је да би соколане својим и спољашњим и унутрашњим изгледом требало да искажу тежњу соколске мисли и да би морале да имају добар распоред, да буду добро проветраване и осветљене. Поделио је архитектуру соколских домова у Југославији на ону пре Првог светског рата, која је била под утицајем неоренесансних узора, затим на ону изграђену после рата, која има, у многим случајевима, народна обележја и на ону која ће тек бити саграђена, а која ће имати обележја народа који живи на том простору.⁹²

Сматрао је да соколски домови никако не смеју да се граде типски, јер је свако градилиште другачије положено, а потребе за домовима су различите и захтевају увек другачије решење. Али, постојали су и одређени грађевински закони, које је требало поштовати у свим случајевима. Тако је, на пример, дом требало поставити тако да једна шира страна вежбаонице буде окренута југу и она би требало да има што више прозора, обезбеђујући светлост и топлоту. Другу ширу страну, која би била на северној страни, требало је комбиновати са другим потребним просторијама и тако створити неку врта штита од удара хладноће са севера. Нужне просторије, такође је требало поставити са те стране, док су се

⁹⁰ Александар Кадивијевић, *Момир Коруновић*, Београд 1996, 71.

⁹¹ Исто, 73 – 75, 77, 82.

улази морали постављати према улици, али водећи рачуна да зими не могу бити завејани.⁹³

Када је реч о ентеријеру, истицао је да би требало водити рачуна и о позорници, коју је већина друштава имала у вежбаоници и то сталну. Говорио је да је то могло имати сврху, ако просторија испод позорнице има неку намену, док би у другим случајевима требало градити покретне позорнице, јер се ионако користе само 6 – 8 пута у години. Писао је и о балконима или галеријама, који су се постављали у вежбаоницама, а који нису били препоручљиви, јер су таложили велику количину прашине. «Уочио сам недостатак велике већине друштава, а то је оскудица осећања за чистоћу». Када је у питању екстеријер, сматрао је да не треба копирати и следити модерно, већ треба стално радити на словенском неимарству.⁹⁴

У Извештају за Четврту редовну главну седницу скупштине Савеза СКЈ 1934. године, детаљно је образложио правила за подизање соколане, где се залагао за вежбаоницу што већих димензија, елиминисање нефункционалних позорница, балкона и галерија и постављање великих прозорских отвора. Препоручивао је да се улази постављају на главним саобраћајним токовима у граду, а да се дворишна, отворена вежбалишта, граде северно од соколане.⁹⁵

Године 1935, завршена је градња соколског дома «Матица» у Београду према пројекту Коруновића. Темљи су били постављени још 1929. године. Дом је био зидан у пет етапа, због недостатка материјалних средстава. Архитекта се определио за романтичарско - експресионистички објекат. Завршне радове водили су архитект Матић и инжењер Ристић. Према усменом казивању Момира Коруновића, пред крај живота, аутор портала био је његов колега из Министарства Никола Краснов. На многим Коруновићевим нацртима композиција портала се јасно разликује од реализоване. До промене је дошло после марсејског атентата 1934. и одлуке да главни портал у Делиградској улици, промени назив «Соколски дом Матица» у «Соколски дом Александра I Ујединитеља». Коруновић је одбио да промени изглед главног портала, који је требало да добије свечанији полихромни изглед и посао је поверен руском архитекти Николи Краснову. Грађевина је имала

⁹² Исто, 83 – 84.

⁹³ Ненад Рајић, *Соколско деловање у Суботици 1918 – 1936*, Суботица 1936, 126 – 127.

⁹⁴ Исто, 127 – 128.

⁹⁵ Александар Кадивијевић, *Момир Коруновић*, Београд 1996, 84.

приземље и два спрата, а 1947. додата јој је мансарда. Као и остали Коруновићеви домови и овај има мноштво отвора на фасадама и зграда делује масивно и монументално. Бочне фасаде имају истурене, вертикалне зидне блокове. Оно што изненађује је оригиналност у којој је архитекта «спојио безорнаменталност грађевине, модернистичку једноставност и функционалност, прошлост и садашњост». Око зграде је подигнут комплекс спортских терена.⁹⁶

Исте 1935, Коруновић је подигао и два мања, једносpratна соколска дома у Високом и Јагодини.

Један од најзначајнијих монументалних Коруновићевих соколских дома је био онај у Ужицу. Нажалост, срушен је почетком седамдесетих, приликом изградње пруге Београд – Бар, наводно због статичке угрожености приликом проласка возова оближњом пругом.⁹⁷

«Мада су у односу на модерне спортске хале Коруновићеви соколски домови прилично тесни и не баш функционални, многи од њих још и данас имају своју првобитну намену. Поштујући захтеве наручилаца, он се трудио да их изгради као вишенаменске објекте, погодне не само за спортско – рекреативне, већ и културне програме. Мањи Коруновићеви соколски домови у спољној архитектури имају наглашено фолклористички стилски карактер (Урошевац, Прокупље, Автовац, Јагодина, Стара Пазова). Они већи, грађени су са више амбиције у свечанијем и монументалнијем изгледу («Матица», Бијељина, Ужице, Куманово, Соколска вежбаоница у Македонској улици у Београду). Коруновићева жеља да их прилагоди стилу и карактеру амбијента у коме су грађени само је делимично остварена».⁹⁸

Загребачки професор Јосип Дриак, је још један значајан архитекта и сокол, поред Коруновића, који је урадио нацрт за спортски стадион. Стадион у Загребу био је највеће соколско слетиште у Југославији и највећа грађевина посвећена телесном вежбању у југоисточној Европи. Простор је обезбеђивао места за 50 000 гледалаца, гардеробе за 13 000 вежбача, а вежбалиште за 5 000 вежбача. Слетиште је било изграђено од дрвета. Разлог градње био је јубиларни соколски слет, који се одржао у Загребу, августа 1934. године, под покровитељством Краља. Слет је славио 60 година од оснивања Хрватског сокола, 30 година од оснивања Савеза

⁹⁶ Више о соколском дому «Матица»: Исто, 85 – 87.

⁹⁷ Исто, 88, 90.

хрватских соколских друштава, 20 година од оснивања Југословенског Соколског Савеза и 10 година од успостављања Савеза Словенског Соколства.⁹⁹

Савез Сокола КЈ сматрао је да би у Београду, за потребе олимпијских игара и соколских слетова, требало изградити један парк за телесно васпитање, у којем би се налазила и школа за телесно васпитање. У том великом соколском парку биле би смештене грађевине за становање и исхрану, као и уређаји који су били потребни за одржавање соколских свечаности. Такав концепт парка постојао је на олимпијским играма, које су соколи постављали као идеал. Савез Сокола КЈ се 1937. године сложио да се такав парк изгради на простору Доњег и Горњег града на Калемегдану и на Великом Ратном острву. Он би носио име «Југословенски народни парк Витешког Краља Александра I Ујединитеља», а у њему би се налазио и споменик његове величине и славе. Свесоколски слет који је био заказан за 1941. годину, требало је да се одржи у том парку.¹⁰⁰ Из одређених разлога никада није био изграђен.

СВЕЧАНОСТИ

У ширењу соколске идеологије огромну улогу имале су соколске јавне свечаности. Још од самог настанка водило се рачуна да се на посебан начин обележе одређени датуми, који су били важни за соколство. Нарочито су били популарни соколски слетови и јавне важбе. Идеја ослобођења и уједињења Словена, која је била темељ за настанак покрета, најбоље се манифестовала управо кроз те соколске свечаности. Оне су подразумевале, осим спортског и уметнички садржај. Тако су у оквиру слетова редовно приређиване изложбе на којима су приказиване униформе, плакати, бисте и други соколски предмети. Нарочито је била популарна и тзв. «соколска музика», која је требало да покрене масе. О популарности слетова најбоље сведоче сачуване фотографије и новински извештаји из тог времена.

⁹⁸ Исто, 108 – 109.

⁹⁹ ГРАДЊА ГОЛЕМОГ СЛЕТИШТА У ЗАГРЕБУ, «Новости», 16. 3. 1934; СЈАЈАН УСПЕХ СОКОЛСКОГ СЛЕТА У ЗАГРЕБУ, «Бјеловарски вјесник», 11. август 1934.

¹⁰⁰ Коста Петровић, *Уређење градова*, Београд 1938, 65, 98, 100, 102.

«Историја соколских слетова је у најужој вези са историјом соколства, а нарочито Свесоколски слетови у Прагу најбоље нам показују значај соколске организације. Прашки свесоколски слетови су јединствене манифестације телесне културе. То су најзначајније свечаности телесног вежбања на свету. То су словенске олимпијаде, чији се успеси, резултати и призори могу слободно мерити са античким и са модерним олимпијским играма. Слетови су били зборишта словенских племена».¹⁰¹

Први јавни наступ сокола одржан је 1. јуна 1862. године у Прагу, поводом благосиљања друштвеног барјака. Друга вежба одржана је наредне године, где су вежбачи извели вежбе мачевања и борилачког бацања, по старом античком узору. Осим јавних вежби, велики значај за проширење соколске мисли имали су и излети.¹⁰²

Соколи су често истицали да су се у нашем народу од давнина одржавале витешке игре, приредбе и такмичења као што су то, данас, соколски слетови. То је било трчање, скакање, бацање камена, стрељање, а водило се и коло око цркве, «или би се играло оро које приказује баш симболичне живе соколе, како се у часовима одмора забављају, ширећи крила и гракћући».¹⁰³

Када је у питању садржај програма, соколски слетови су се састојали из три битне компоненте: 1) соколских свечаности, које су се одржавале на соколском слетишту и које су биле у вези са приказима телесних вежби, 2) соколских такмичења у телесном вежбању и 3) соколских поворки кроз град, којима су се обично завршавали соколски слетови. Осим спортских манифестација, у току слета одржавале су се и изложбе, концерти, позоришне представе и друге приредбе.¹⁰⁴

Први Свесоколски слет одржан је 18. јуна 1882. године у Прагу и трајао је само један дан. Наступали су само чланови. Од тада су у том граду, слетови организовани сваке шесте године. Први слет организовао је Мирослав Тирш поводом двадесетогодишњице оснивања прашког сокола. «Слетови су били смотра и манифестација соколског рада, техничке спреме, соколске свести и

¹⁰¹ Исто, 57.

¹⁰² Уредио Анте Брозковић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 163 – 165.

¹⁰³ Гавро Милошевић, *Соколска радио предавања*, Цетиње 1941, 5, 7 – 8.

¹⁰⁴ Коста Петровић, *Уређење градова*, Београд 1938, 59.

дисциплине по узору на античка такмичења које је увео Мирослав Тирш....Свесловенски слетови изражавају идеје свесловенске узајамности и што је најважније слетови су несумњиво до данас у свету највеће приредбе здравог спортског такмичења и телесне културе, како по броју гледалаца, броју такмичара и вежбача, тако и по квалитету постигнутих резултата у јединственом начину извођења јавних скупних простих вежби....Свесловенски слетови су и рекордери по броју гледалаца, јер стадион у Прагу може да прими око 200 000 људи, а на вежбалишту да изведе вежбе око 20 000 вежбача». ¹⁰⁵ Овакви новински чланци много су говорили о успеху који су имали слетови.

Други прашки слет одржан је 27. јуна 1891. и на овом слету су учествовали соколи из Словеније, Хрватске, Пољске и Америке. Већ на трећем слету у Прагу, одржаном 26. јуна 1895, присуствовали су и Срби. Последњи, дванаести слет одржан је у Прагу 1944. и Југославија није учествовала. Начело соколства које је др Мирослав Тирш поставио било је: «Соколством ка слободи, соколством словенству, словенством човечанству!» ¹⁰⁶

Осим успеха дешавали су се и пехови наших сокола. Један од таквих је и непромишљени позив на Свесоколски слет, који је требало да се одржи у Београду 1908. године. Позив се десио услед еуфорије и великог успеха који су наши соколи имали на Петом Свесоколском Слету у Прагу 1907. године. У тадашњој Србији још увек није било организованих друштава, а између «Душана Силног» и «Београдског Сокола» водила се борба, тако да није било могућности да се одржи обећани слет. Међутим, Чеси и остали Словени позив су схватили озбиљно. Те исте године је требало да се одржи и слет Бугарских Јунака, тако да је ствар решена тако што су Бугари одржали слет 1910, а у пролазу за Софију соколи су се задржали пар дана у Београду, где су приредили велику јавну вежбу. Старешини Словенског Соколства Јозефу Шајнеру успело је тада да измири завађена друштва у Београду. ¹⁰⁷

Први слет бугарских Јунака одржан је 1900. године у Варни; Други 1902. у Пловдиву, а Трећи 1910. у Софији, где су се касније одржали и сви остали. ¹⁰⁸

¹⁰⁵ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 9 – 10.

¹⁰⁶ Исто, 13.

¹⁰⁷ Уредно Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 143.

¹⁰⁸ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 82.

Још од самих почетака телесног вежбања у Србији, за шта је највише био заслужан сликар Стеван Тодоровић, одржавале су се у Београду приредбе у виду јавних часова са вежбањем, борењем и такмичењем. Београђани су све то пратили са великим интересовањем.¹⁰⁹

Др Лаза Поповић је 1906. године организовао први Српски Видовдански Слет у Раваници са јавном вежбом и утакмицама у јуначким играма. Од тада су се Видовдански Соколски слетови у Раваници одржавали сваке године све до Првог светског рата, а народ је заволео соколе и сећање на кнеза Лазара. Касније, Краљ Петар I Карађорђевић био је чест гост соколских приредби, као и престолонаследник Ђорђе који је био члан сокола.¹¹⁰

Видовдански слетови су временом постали највеће и најважније соколске свечаности. Припреме су биле дуге и подразумевале су осим самог слета и пригодне приредбе ван слетишта, као и поворке и дефилеа учесника кроз град. Маршрута је, наравно, унапред била припремљена за поворку и ти делови града били су украшавани. У време владавине Краља Александра оне су подразумевале и његово учествовање или макар његово присуство, као и присуство његове породице. Краљ Александар је кроз овакве ефемерне свечаности учвршћивао своју власт и осигуравао права потомака на наслеђивање престола. Видовдански слетови били су враћање на српску традицију, која је коришћена у циљу обезбеђивања легитимности одређене политичке идеје, у овом случају идеологије југословенства.

Соколи су често наглашавали важност видовданских слетова. «...створила се у нама видовданска мисао као идеја одржања, развијања и напретка свих најбољих врлина наше расе, као идеја борбе слободе против ропства, као идеја нас иако малених бројем, да се одржимо у борби великих, као идеја свести и самоодржања да смо позвани пре свих осталих Словена носити крст борбе за све понижене и увређене, слабе и нејаке, богате и сиромашне синове и кћери Словенства».¹¹¹

¹⁰⁹ Исто, 15.

¹¹⁰ Исто, 18, 24.

¹¹¹ Душан М. Богуновић, ВИДОВДАНСКА ИДЕОЛОГИЈА СОКОЛСТВА, «Политика», Београд, 28. 6. 1930.

У Црној Гори прва Јавна вежба одржана је 1907. године у башти палате кнеза Николе на Цетињу. Припреме је вршио прашки предњак Виљем Кукец, који је организовао течајеве за предњаке за војску и соколе, након чега је одликован Даниловим орденом. Први Јавни час одржан је на Цетињу 1914, а почињу да се организују и слетови, који су се одржавали од 1908 – 1940. године.¹¹²

У Босни и Херцеговини, први слет одржан је на Духове 1910. године у Прибоју. На Видовдан 1914, у Бања Луци је одржан Слет српске соколске жупе. У преподневним часовима, одржао се величанствен дефиле сокола, а јавни наступ у простим вежбама је отказан због атентата. Тада је соколима забрањен рад. На Видовдан 1924, у Сарајеву је одржан Велики покрајински слет, а следеће године је одржана свечаност поводом 50 година живот и 20 година соколског рада једног од оснивача соколства у БиХ, Стевана Жакуле.¹¹³

Када је реч о Словенији, прва јавна вежба одржана је 1888. године у Љубљани поводом 25 – годишњице љубљанског сокола. Друга јавна вежба била је 1893, исте године када је одржан и Први свесоколски слет у Љубљани. Други је одржан 1904. године, а трећи је припреман за 1914, али је био забрањен од стране власти. Године 1922. одржан је у Љубљани Први Југословенски свесоколски слет и по први пут могао је да се пореди са прашким.¹¹⁴ Плакат за овај слет урадио је Драгутин Инкиостри у патриотском маниру. На симболичан начин приказао је Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца преко народних мотива. Плакат је штампан и као разгледница.¹¹⁵

Први хрватски свесоколски слет одржан је у Загребу 2 и 3 септембра 1906. године на којем су учествовали и соколи из Словеније, Србије, Чешке, Пољске и Бугарске. Други је одржан у 1911, такође у Загребу.¹¹⁶

Соколи су сматрали да је оно што је спојило хрватске и српске соколе у «браћу» био позив Хрватима 11. јуна 1897, од стране београдског гимнастичког друштва «Душан Силни», да присуствују свечаности освећења заставе. На станици су срдечно дочекани хрватском химном, после чега су одведени у хотел «Империјал». Дошла су изасланства и из Русије, Чешке, Далмације, Бугарске и

¹¹² Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 26 – 27.

¹¹³ Исто, 29 – 31, 59.

¹¹⁴ Исто, 31 – 32.

¹¹⁵ Соња Вулешевић, *Драгутин Инкиостри Медењак*, Београд 1998, 30.

¹¹⁶ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 33.

Срби из Војводине. Само освећење заставе обавио је Митрополит Михајло у Саборној цркви, уз присуство краља Александра Обреновића, краљице мајке Наталије и министара. Соколи су стајали уз иконостас, наспрам краља. После тога, на Калемегдану је организован тзв. хајдучки доручак, а после подне, само за Србе и Хрвате, такмичење у Горњем граду, којем су присуствовали краљ и краљица, чланови владе, као и Митрополит.¹¹⁷

Велики Пети покрајински слет у Скопљу је одржан 1937. године и на њему су учествовали соколи из целе Југославије.¹¹⁸

Први жупски слет у Београду одржан је 1922. године на игралишту спортског клуба Соко у Кошутњаку; Други је одржан у Земуну 1926. на игралишту Земунског спортског клуба и то је била смотра пред одлазак на Осми Свесоколски слет у Прагу 1926, а трећи у Шапцу 1928. Четврти жупски слет је одржан у Панчеву следеће године и то је била смотра за одлазак на Југословенски свесоколски слет у Београду 1930. Пети је, такође, одржан у Београду 1933. године на игралишту Београдског спорт клуба, а Шести 1937. са свечаним развијањем жупске заставе и као смотра за Покрајински слет Сокола Краљевине Југославије у Скопљу 1937. године, на коме су учествовали соколи из целе Југославије.¹¹⁹

Соколи су велику пажњу посвећивали омладини, тако да је 1927. године одржан Први нараштајски слет на игралишту Соко у Кошутњаку. Други нараштајски слет је одржан 1929. на истом игралишту. Свечана поворка нараштајаца кретала се од цркве Светог Саве градским улицама до Калемегдана. На челу поворке ишли су омладинци сеоских чета на коњима и са заставама и све је пропраћено бурним поздравима грађана, који су стајали дуж пута и поздрављали поворку и учеснике слета.¹²⁰ И овога пута, унапред одређена маршрута за дефиле чланова, са проласком поред цркве, до Калемегдана, праћена масовним окупљањем пролазника, који су поздрављали учеснике, показује да се ради о ефемерном спектаклу.

Први Југословенски Свесоколски слет одржан је у Београду од 8 – 30 јуна 1930. године, на слетишту, које се налазило на простору иза Техничког факултета, направљеном према пројекту архитекте и сокола Момира Коруновића. Никада

¹¹⁷ Уредно Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934, 62 – 63.

¹¹⁸ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 35.

¹¹⁹ Исто, 43.

¹²⁰ Исто, 44.

Београд није доживео такву свечаност. Свечаности су отворене дефилеом више од 13 000 сокола средњошколаца из целе земље. На слетишту је било око 50 000 гледалаца. За време слета, улицама Београда дефиловали су соколи из Југославије, Чехословачке, Америке и суседних земаља. Огроман број људи са одушевљењем је пратио дефиле црвених кошуља улицама Београда. После подне су одржане прве слетске вежбе омладине. Божидар Максимовић, министар просвете поздравио је соколе и одржао говор подршке, завршавајући соколским поздравом «Здрavo», упућеним најмлађима. Неколико дана касније одржала су се атлетска такмичења официра. На тргу, код споменика Кнеза Михајла, 21. јуна, Енгелберт Гангл поздравио је, у име Старешинства Сокола Краљевине Југославије, соколе који су пристизали из Чехословачке и свих крајева Југославије. Следећег дана на стадиону су приређене вежбе нараштајаца којима је присуствовао Краљ Александар I Карађорђевић са председником владе, генералом Петром Живковићем. Истог дана почела су такмичења за првенство Славенског соколског савеза.¹²¹

У наредних неколико дана, пристигле су групе из Америке, Француске, Румуније, Пољске, група руских сокола и група Лужичких Срба. Гости су положили венац на гроб Незнаног Јунака на Авали. На Видовдан, соколи су дефиловали улицама Београда пред Краљем Александром I и врховним старешином Престолонаследником Петром. «То је била величанствена поворка сокола. Напред су ишли чланови најбољи вежбачи и гимнастичари, па соколи из свих крајева Југославије и најстарија соколска браћа, затим чланови Старешинства Сокола Краљевине Југославије, предвођени првим замеником старешине Енгелбертом Ганглом и начелником др Виктором Мурником. Одмах затим наступали су у белим одорама румунски гимнастичари, за њима су ишли Чехословаци са својим заставама и музиком на челу. Иза Лужичких Срба ступали су соколи из Америке, па одред руских сокола из Чехословачке са својом музиком и заставама. Иза њих наступали су соколи чланови на коњима, затим соколице и на крају соколи чланови и чланице сеоских соколских чета. Овај величанствени дефиле сокола пратило је преко 200 000 Београђана и гостију из целе Европе».¹²²

¹²¹ Исто, 61, 64.

¹²² Исто, 65 – 66.

Завршним слетским свечаностима, одржаним на Видовдан после подне, присуствовали су Краљ Александар I са Краљицом Маријом и Престолонаследником Петром, као и чланови Владе, који су посматрали са трибине, која је била подигнута пред новом зградом парламента. Поворка се кретала од Славије до Калемегдана. Пред крај слета, приређен је величанствен ватромет. Одушевљење је било на врхунцу, када је у пламеним бојама приказан лик Престолонаследника Петра, изнад кога је соко ширио крила. Ватромет је завршен величанственом сликом Краља и Краљице.¹²³

Посебно треба издвојити програм вежби чешких сокола под називом «Чешка беседа», као и Пољске соколе са «Пољском мазурком». После завршеног слета, председник Владе Петар Живковић приредио је свечану вечеру у Гардијском дому у Топчидеру за све стране делегације, а инжењер Милан Нешић, председник београдске општине, приредио је свечани банкет у ресторану хотела «Српски краљ» и захвалио се на посети Београду и учествовању на слету.¹²⁴

Истог дана, на Видовдан, после подне, Краљ је на стадиону предао заставу Југословенском Соколству. Застава представља врхунско уметничко дело и урађена је по нацрту професора С. Шантела из Љубљане и академског сликара Максима Гаспарија. Извезле су је ученице љубљанског Државног средњег завода за женски домаћи обрт. Позлаћеног сокола на врху копља је израдио професор Фецит А. Север из Љубљане. На једној страни заставе, која је у државним бојама, налази се у средини соко који је, такође, у тим бојама. На другој страни, која је црвене боје, израђен је државни грб. Око белог орла су југословенски народни мотиви у златном оквиру. Круна орла је извезена у рељефу златном жицом. Слова су израђена техником, која их чини еластичним и сјајним. На једној страни заставе је натпис: «Александар I – Југословенском Соколству», а на другој: «Отаџбини – Здраво».¹²⁵

Приликом предаје заставе краљ је одржао кратак говор који је садржао идеју уједињеног соколства:

«Соколи и Соколице,

Од Сокола Краљевине Југославије, који је недавно створен под старешинством Мога Прворођенога Сина, Наследника Престола Петра, очекује се да буде здрави

¹²³ *Свеславенско соколство*, Београд 1930, 310.

¹²⁴ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 66.

васпитач омладине, поборник братства и љубави, заточник велике југословенске мисли, носилац витешког и националног духа. Он има да код својих припадника развија и јача пламен родољубља и племенитог одушевљења, да им буде школа грађанских врлина. Поред тога, он има да буде спона са великом свеславенском соколском заједницом.

У знак своје Владалачке пажње према тим великим задацима и њиховом извршењу, подарујем Соколу Краљевине Југославије ову заставу и развијам је са жељом: да би се увек гордо лепршала на част и славу Краља и отаџбине.

Под овим знамењем, Соколи и Соколице Југославије, челичите ваше мишице, облагорођујте вашу душу, наоружавајте соколским врлинама ваше срце. И никада не заборавите да ваш сјајни полет и све ваше одлике увек дугујете великој и уједињеној Југославији, да њој припадате својим мислима и својим делима.

Од колевке до гроба дужни сте служити само Југославији и југословенској идеји; њене су ваше мишице и ваша срца, њене имају да су све ваше радости и идеали, ваше тежње и сва ваша прегнућа.

То траже од вас ваше соколске традиције, то је аманет оних што падоше за величину Отаџбине, то вам је Мој Краљевски поздрав.

Здраво»!¹²⁶

У овом говору садржана је сва идеја југословенства и патриотизма, које би требало да има један сокол и Југословен.

У оквиру слета, била је приређена и изложба сокола у Трговачкој академији, коју је свечано 27. јуна 1930. године, отворио Е. Гангл. Изложба је била распоређена у шест сала, у којима су се могле видети соколске успомене, трофеји и плакете, литература, плакати, униформа и одличја сокола. Све земље учеснице, изложиле су свој соколски материјал.¹²⁷ Посебно је био интересантан плакат рађен за овај слет. (слика 12) Кроз његово идејно решење, на којем су приказана три мишићава мушкарца са копљима и соколима, могла се видети снага идеологије југословенства.

Иако је изложба била добро организована, ипак се десио и један озбиљан пропуст. Краљ је одговорио на позив за изложбу и послао је свог изасланика на

¹²⁵ *Свеславенско соколство*, Београд 1930, 306.

¹²⁶ Исто, 306.

¹²⁷ ОТВАРАЊЕ ИЗЛОЖБЕ СОКОЛА У ТРГОВАЧКОЈ АКАДЕМИЈИ, «Политика», Београд, 26. 6. 1930.

отварање. Представник је у договорено време био у сали, али како га нико није дочекао распитао се и сазнао да је изложба отворена претходног дана.¹²⁸ То је био доказ, да се чак и приликом оваквих, «савршених», организација, каква је била за овај соколски слет, могла провући грешка.

«Грандиозан по броју учесника, по обиму приређених свечаности, први свесоколски слет био је уједно најлепша манифестација соколске идеологије и славенског братства, сјајна смотра витештва и величанствено славље снаге, лепоте, идеализма и самосвести југословенске соколске омладине».¹²⁹

Када су у питању Олимпијске игре, међународна и светска такмичења и првенства у гимнастици, соколи су увек показивали изузетно висок ниво и квалитет, било да се ради о појединачном или екипном такмичењу. Такмичења су била заснована према Тиршовом соколском систему. Слетска такмичења била су подељена на нараштајска и чланска и одржавала су се два, три дана пре главног слетског дана. Да би се стигло до савезног такмичења, било је потребно постићи одређен број бодова на жупским, покрајинским и међуслетским такмичењима. Најбољи такмичари су представљали жупу, савез и државу. Такмичења су имала и различите комисије, као што су: такмичарска, судијска и лекарска. Старосне границе биле су одређене према Статуту и то деца од 7 – 14 година, нараштај од 14 – 18 и чланство од 18, па надаље. Оцењивало се тајно, углавном од 0 – 10. Најбољи такмичари добијали су медаље, дипломе и признања за прва три места. Најуспешнији југословенски такмичар свих времена био је Леон Штукељ.¹³⁰

У ширењу соколства код југословенских народа и уопште, велику улогу одиграла је и писана реч. Посебно треба истаћи др Лазу Поповића, који је био оснивач и уредник «Српског соколског гласника». Осим «Српског соколског гласника», излазили су разни соколски гласници и часописи, као што су: «Соко», «Соколски гласник», «Предњак», «Соколић», «Наша радост», «Око соколово», «Соко на Јадрану», «Млади Југословен» (слика 11), као и књиге, брошуре, огласи (слика 13) и поштанске марке,¹³¹ међу којима посебно треба истаћи оне, штампане у време Првог покрајинског соколског слета у Љубљани 28. јуна 1933. године.

¹²⁸ АЈ – 74 – 197 – 283.

¹²⁹ *Свеславенско соколство*, Београд 1930, 287.

¹³⁰ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 87 – 89.

¹³¹ Исто, 40.

Урађене су са ликом престолонаследника Петра, према нацрту С. Груића. За време Другог покрајинског слета у Сарајеву, 1. јуна 1934, марке су штампане према нацрту П. Шаина.¹³²

За јубиларни соколски слет, који се одржао у Загребу, августа 1934. године, под покровитељством Краља, приређена је величанствена манифестација. Као и приликом осталих свечаности, град је и овога пута био спреман за дочек сокола и гледалаца. Грађани су окитили заставама своје куће, улице су окићене цвећем, заставицама, венцима, свуда су залепљене рекламе, а улице су увече биле осветљене као да је дан. Плакат за слет урадио је академски сликар Павао Гавранић, а химну - «Слетовку 1934», компоновао је Иво Мухвић. И овога пута, за слет су штампане поштанске марке, чије је идејно решење урађено према скулптири вајара Кршинића.¹³³

Временом су се медији развијали, тако да су велику улогу имали и радио и филм. Соколи су нарочито били поносни на филм «Ој летни сиви соколе», који је 1936. године био приказан у Двору Краља Петра II.¹³⁴ Филм је представљао летовање соколске омладине на Бледу 1934. Том приликом посетили су их Краљица Марија, Краљ Петар II, принчеви, као и «Благочивши Витешки Краљ Александар I Ујединитељ». То је уједно представљало један од краљевих последњих снимака. Филм се чувао у дворској библиотеци.¹³⁵ Овај филм је био још једна потврда краљеве жеље за зближавањем са народом у циљу спровођења југословенске идеје.

Када је реч о свечаностима, потребно је споменути и Десети свесоколски слет у Прагу 1938. године, који је уједно био и прослава двадесетогодишњице чехословачке државне самосталности и први слет на коме није присуствовао председник Томаш Масарик. Представници југословенских сокола обишли су његов гроб и поклонили се сенима првог председника ослободиоца Чехословачке Републике. По први пут је учествовала и југословенска омладина. Као што је био обичај, у вечерњим сатима су извођене су драматизоване слетске сцене са

¹³² Исто, 46.

¹³³ ГРАДЊА ГОЛЕМОГ СЛЕТИШТА У ЗАГРЕБУ, «Новости», 16. 3. 1934; СЈАЈАН УСПЕХ СОКОЛСКОГ СЛЕТА У ЗАГРЕБУ, «Бјеловарски вјесник», 11. август 1934.

¹³⁴ АЈ – 74 – 133 – 193.

¹³⁵ АЈ – 74 – 201 – 288.

светлосним ефектима. Слетка сцена носила је назив «Изграђивати и бранити» и симболично је значила да је Тиршово дело увек актуелно.¹³⁶

За време овог слета, у Прагу је одржана велика Слетска соколска изложба у Индустијској палати, где је учествовало и Југословенско соколство. Назив изложбе је био «Соколство у борби и раду за народ». Испред палате је на високом постољу била постављена птица Соко иза које су биле постављене заставе свих соколских савеза. У центру палате налазио се кип Томаша Масарика у натприродној величини, као и попрсје председника Чехословачке Републике др Едуарда Бенеша. Иза попрсја биле су бисте Мирослава Тирша и Јиндриха Фигнера и других знаменитих личности у историји соколства. У свечаној дворани били су изложени предмети који су били у вези са највећим историјским догађајима чехословачког народа. Југословенски павиљон пројектовао је др Коста Петровић, члан Старешинства СКЈ, са арх. Васом Стефановићем и Фрањом Денегријем, а нацрт је израдио академски сликар Сава Рајковић. На улазу су се налазиле бисте Краља Петра II и др Едуарда Бенеша; у изложбеном делу налазила се рељефна карта Југославије, а у предњем делу налазиле су се слике Стеве Тодоровића, др Ивана Оражена и др Јосипа Фона, оснивача соколства на нашем простору. У вестибилу је стајала минијатурна фигура Мештровићевог «Победника», а у другом делу добијени трофеји.¹³⁷

У време владавине краља Александра, најважније прославе биле су 1. децембар – Уједињење, 100 годишњица рођења др Мирослав Тирша 1932. године и двадесета облетница Кумановске битке, као једна од највећих победа у историји српског народа. Друге важне прославе које је соколство у циљу снажења југословенске националне и соколске свести сваке године прослављало су Видовдан, рођендан старешине Њ. В. Престолонаследника Петра, Штросмајеров дан, прослава Зринско – Франкопанска, Ђурђевдански уранак, комеморација истарских мученика, Масариков дан и Чехословачки народни празник. Остале приредбе су биле: дрштвене вечери, дебатне вечери, позоришне и биоскопске представе, концерти, игранке, свечане прославе, Академије, изложбе, излети,

¹³⁶ Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998, 67 – 68, 81.

¹³⁷ Исто, 79, 81.

приредбе нараштаја и деце, дечји излети, нараштајска и дечја села, нараштајске и дечје Академије, позориште лутака за нараштај и децу и друге забаве.¹³⁸

Соколи су велику пажњу посвећивали уметничким изложбама. Постојала је чак идеја за оснивањем Музеја Савеза Сокола Краљевине Југославије. Нажалост, она се није реализовала.¹³⁹ 12. новембра 1932. године у Официрском дому у Београду Краљ је са сином, Престолонаследником Петром, као старешином ССКЈ, отворио изложбу Соколског савеза. Она је представљала прославу 20 годишњице балканског рата и Кумановске победе, као и 70 година од оснивања првог сокола у Љубљани. На изложби су се нашли декор народних тканина Београдског женског друштва, многобројне соколске заставе, ћилими са исписаним геслима, које је Краљ упућивао соколству, четири постаментa са рељефним фигурама Престолонаследника Петра, Тирша, Стеве Тодоровића и др Оражена - првог старешине Југословенског соколства, пројекти појединих соколских домова и други соколски материјал. На Краљевој трибини се налазио Краљев мач, заставе којим је даровао соколство, као и сребрни венац. Изложбу је свечано отворио краљ Александар.¹⁴⁰

Исте године, у време Свесоколског слета у Прагу 1932. године, одржана је изложба словенског соколства у прашком Уметничком Музеју. Под протекторатом Краљице Марије, изложбу југословенске народне уметности са целе територије Краљевине приредило је коло српских сестара. У Павиљону југословенског соколства изложени су женски ручни радови, народне ношње, ћилими, филигрански предмети и ситни ручни радови свих врста.¹⁴¹

Соколи су често за своје чланове приређивали позоришне представе. У време Краљевине Југославије нарочито се истицала Тузла, која је у свом соколском дому имала позорницу. Имали су и тамбурашки и виолински оркестар, тако да су се сваке недеље одржавале чајанке, позоришне вечери, концерти.¹⁴²

Приликом соколских такмичења, најбољим учесницима додељиване су одређене награде. Најзначајнија награда је била Сребрни лаворов венац, који је

¹³⁸ Главна Скупштина Савеза СКЈ, Љубљана 1933, 60.

¹³⁹ Исто, 56.

¹⁴⁰ Њ. В. КРАЉ ОТВОРИО ЈЕ ЈУЧЕ ИЗЛОЖБУ СОКОЛСКОГ САВЕЗА, «Политика», Београд, 13. 11. 1932.

¹⁴¹ НАША НАРОДНА УМЈЕТНОСТ У ПРАГУ, «Народне новине», Загреб, 24. 6. 1932.

¹⁴² Уредио Никифор Тодић, Споменица 30 годишњег рада соколског друштва Тузла, Тузла 1937, 131.

Краљ Александар I установио 1932. као прелазни.¹⁴³ Такви прелазни дарови, од стране краљевске породице, поклањани су и женским екипама. Тако је Краљица Марија поклонила Савезу Сокола Краљевине Југославије заставу, као прелазни дар, за Савезна такмичења чланица вишег одељења. Краљица је послала и траку на којој је писало «Марија коју поклања као кума». Прве утакмице за овај прелазни дар одржане су 23. септембра 1939. године у Љубљани. Застава је на једној страни на југословенском пољу носила натпис: «Краљица Марија - југословенским соколицама», а на другој страни, на црвеном пољу: «Хранићемо тиће соколиће, Наше племе изгинути неће».¹⁴⁴ Овим натписом Краљица је истакла женску улогу у соколској мисли.

Оно што је чинило саставни део слетова и других соколских свечаности су заставе са националним симболима. Нажалост, због лаке пропадљивости материјала, сачуване су у малом броју.

Постојале су фирме које су се искључиво бавиле израдом соколских застава. Једна од најпознатијих, у периоду између два светска рата, била је фирма Јосип Хафнер у Љубљани.¹⁴⁵

У Првом светском рату раширио се добровољачки покрет међу југословенским исељеницима у САД. У великом броју су се окупљали и у соколским друштвима. Прва таква друштва у САД су основана у време анексије Босне и Херцеговине у мају 1909. у Синсинатију, у Охају. Почетком рата су деловала 22 соколска друштва, организована у три савеза, а за време Првог светског рата су се организовали у један савез. Велики број добровољаца је регрутован управо из ових редова и одлазили су на ратиште под својим заставама, које, обично, нису биле прави војнички барјаци, већ инсигније њихових организација, најчешће соколских. Тим барјацима су, понекад, додавали траке са одговарајућим натписима.¹⁴⁶ Неке од њих представљају репрезентативне примере.

Застава Српског сокола из Џонстауна је тробојка од чисте свиле. (додатак, 116) На лицу заставе су, урађени од штофа, српски грб и ћирилични натпис: Само слога Србина спасава. На средини друге стране, урађен од белог штофа, налази се соко, који у канцама држи стилизован натпис Соко. Око њега су две гране, рађене

¹⁴³ АЈ – 74 – 197 – 284.

¹⁴⁴ АЈ – 74 – 133 – 193.

¹⁴⁵ АЈ – 74 – 404 – 601.

¹⁴⁶ Драгана Самарџић, *Војне заставе Срба до 1918*, Београд 1983, 129 – 131.

жутом концем, а у сва четри угла, са обе стране заставе, нашивене су гране од зеленог штофа. Тирилични натпис на другој страни везен је жутиим концем, на црвеном пољу. Пише: гимнастичко и просвјетно друштво «Српски соко» основан, 2. јула, 1915. Јоунстовн, Охајо. Застава је оивичена жутиим ресама са две жуте кићанке. Причвршћена је карикама за копље. Застави су припадале траке српске тробојке са натписом, извезеним жутиим концем, на енглеском и то: на црвеној – Serbian Soko, на плавом – Youngstown и на белом – Ohio.¹⁴⁷

Сличне су и заставе Српског сокола из Чикага, (додатак, 120, 121) Детроита (додатак, 112, 113) и Герија, (додатак, 118, 119) само што оне са друге стране имају америчку државну заставу. Добровољачке заставе су пред полазак биле увек освећиване и томе су иселњеници давали посебан значај. То је била прилика да се иселњеници још једном свечано окупе са породицама, како би се одлазак добровољаца означио одређеним церемонијалом. Поред својих, добровољци су редовно носили у рат и америчку државну заставу. Символи на њиховим заставама урађени су са наивношћу, која је својствена људима које је беда натерала да се иселе, али су остали везани за родну земљу и њеним обичајима. То су, углавном, идеално представљени ликови из народних песама или фигуре светаца заштитника, преузетих са избледелих икона које су остале у сиромашним домовима.¹⁴⁸

За ширење соколства у уметничким оквирима посебно је био заслужан сликар Драгутин Инкиостри. Оно што је Момир Коруновић урадио у области архитектуре, Драгутин Инкиостри је покушао у области примењене уметности, окрећући се народном фолклору у време када је уметност била окренута европским токовима. Његова заслуга је посебно истакнута у изради соколских плаката. Соколски плакати су имали велику уметничку вредност, јер су често говорили више од речи и због тога су за њихову израду бирани само врхунски уметници, који су били добри познаваоци менталитета и који су знали да побуде патриотска осећања.

Избијање Првог балканског рата утицало је на уметника да почне да ради патриотске, алегоричке слике, као што су: «Соколови», «Соко и змија», «Косово 1912» и друге. Ишао је у обилазак југословенских земаља и свакој кући која му је

¹⁴⁷ Исто, 131.

¹⁴⁸ Исто, 131 – 132, 135 – 136.

помогла остављао је реплике ових слика. Године 1925, урадио је соколски плакат за слет у Великом Бечкерекy, који је наручила управа бечкеречких Сокола, која је била и организатор слета.¹⁴⁹

О важности његових радова сведочи и наредба Команде I армијске области, донесена у мају 1929. године, да се откупи Инкиостријева слика «Бели орао победник» и да се њене реплике поставе на видна места по касарнама. Није познато да ли је то и урађено, али се зна да је за сликара ово било огромно признање, јер је за њу био заинтересован сам краљ Александар. Године 1932, добио је порудбину за декорацију соколског дома у Рисну. То је био његов последњи велики рад те врсте. Свечану салу је осликао радовима који симболишу соколску идеју, или су у вези са догађајима из скорије прошлости. Ту су се налазили и велики портрети краља Александра, изнад позорнице оснивача сокола Мирослава Тирша и Васе Ђуковића, о чијем трошку је дом био подигнут. На позорници је осликао и завесу, која је приказивала Ловћен, поред кога су били приказани соколи у војничкој опреми као стража Јадрана. У горњем делу налазила се година 1389, а у доњем 1918.¹⁵⁰

Инкиостри је истицао да «смо ми Срби први позвати да оживотворимо уметносни словенски препорођај».¹⁵¹ Његова слика «Соколови», настала 1913. године, директно је позивала на побуну. Слика је урађена у време заоштрених односа између Србије и Аустро – Угарске и била је инспирисана југословенском идејом. У првом плану приказана су три сокола, украшена народном орнаментиком Срба, Хрвата и Словенаца, која котрљају жрвањ који меље змијско клупко, Хабзбуршку монархију. «Ова композиција, која предсказује и рат и југословенско уједињење, и поред одређене наивности у симболици, представља јасан политички памфлет». Настављајући у смеру патриотизма, урадио је, око 1920. године, слику «Уједињење», (слика 10) такође у алегоријском стилу. «У првом плану насликан је олтар домовине, на који је двоглави бели орао, са грбом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, принео на жртву мртваг аустроугарског орла. У подножју, застртом пиротским ћилимом, налази се колевка на којој свако од три изрезбарена срца садржи по једну од три заставе народа који чине нову краљевину. Преко колевке су положене гусле, које уз мач, симболишу јединствено

¹⁴⁹ Соња Вулешевић, *Драгутин Инкиостри Медењак*, Београд 1998., 29 – 30, 32, 34.

¹⁵⁰ Исто, 37, 78.

порекло и борбу тих народа. Око ових симбола су представљени бршљан, босиљак и смиље, који по народном веровању штите новорођенче од урока и обезбеђују му напредак и здравље. На позадини олатара, прекривеној југословенском заставом, горе жртвеници из чијег дима се помаља визија Мајке Домовине са тробојном лентом на грудима, која у једној руци држи заставу, а другом закриљује три младића, Србина, Хрвата и Словенца. Њихови погледи су усмерени ка мору и панорами Дубровника, града симбола слободе. Инкиостри је овом алегоријом отворено изразио своја надања о новом напретку уједињених југословенских народа, и радост због остварења идеје за коју се и сам залагао дуги низ година». Многе од оваквих, «патриотских», слика рађене су са допадљивом декоративнишћу, због чега су, већином, штампане као разгледнице и плакати.¹⁵²

ЗАКЉУЧАК

У 19 веку, са буђењем националног идентитета, јавља се идеологија масе. Она се, најчешће, користи ради пропагирања одређене политичке идеје или учвршћивања власти владара. Идеологија масе се наставља, појачаним интензитетом и у 20 веку. Њу је користило и соколство у спровођењу своје идеологије. Соколство се јавило у ропству и одиграло кључну улогу у ослобођењу и уједињењу словенских народа. Настало у Чешкој, веома брзо се проширило и на остале Словене.

Визуелна култура у служби соколске идеологије одиграла је веома значајну улогу. Она иде у корак са Европом и њено основно покретачко средство био је спорт. Кроз спорт је најлакше могло да се утиче на психологију масе, односно на буђење народа. Идеал тела се препознаје у решењима слетских плаката, који су у то време били један од најефектнијих медија у ширењу утицаја владајуће идеологије. Преко снажних тела «идеалних пропорција», која су приказивана, можемо, на неки начин, пратити и кретања у уметности.

Соколи су у служби идеологије користили и архитектуру, али један од најзначајнијих видова визуелне културе су свакако били слетови. Они су

¹⁵¹ Исто, 42 – 43.

¹⁵² Исто, 76 – 77.

подразумевали и спортски и уметнички садржај и били су јединствена манифестација соколске идеје. О њиховом значају, најбоље сведочи велики број сачуваних плаката, извештаја, новинских чланака, фотографија и других соколских предмета. Пораст свечаности је на најбољи начин потврђивао њихову популарност у народу. О комплетној организацији се веома водило рачуна, јер је од тога зависио и успех проласка одређене идеје код народа. Одушевљење грађана била је најбоља потврда успеха.

У време шестојануарске диктатуре, соколска литература и уметност су имале строго режимски карактер. Водило се рачуна да све буде у служби идеологије југословенства и стварања југословенске нације.

У периоду између два рата, започета је милитаризација физичке културе. Немачка је прва земља, која је стварала полувојне организације физичке културе, а немачко «турнерство» је увело телесно вежбање за одбрану, као што су гађање, јуришање, бацање бомбе. Тако су многе европске земље, па и Краљевина Југославија, користиле физичку културу за јачање националног јединства. Надзор над физичком културом у већини европских земаља спроводила држава, што је била последица Првог светског рата, у коме је значајну улогу одиграла управо физичка спремност и отпорност становништва. Соколство је било идеално за спровођење војничког васпитања омладине у Краљевини. За соколе се уводе и многобројне олакшице и скраћен војни рок.¹⁵³

Југословенски соколи су наглашавали да њиховим покретом руководи начело телесног, моралног и душевног јачања народа, са начелом да не треба бити задовољан постигнутим, већ увек тежити бољем. Идеја је била развој од Југословенства, преко Словенства до Човечанства. Имало је идеју слободе, самосталности и уједињења целог народа.¹⁵⁴ «Један народ, једна држава, једно соколство».¹⁵⁵ Истицали су да «Соколство постаје нова религија, нов завет човека, све што је добро, поштено, лепо и праведно, абсорбира, упија и уврштава у свој програм, а зло, неправду и лаж одбацује и уништава је».¹⁵⁶ Били су руковођени идејом братства, слободе и једнакости.

¹⁵³ Никола Жутић, *Соколи*, Београд 1991, 63 – 64.

¹⁵⁴ Анте Брозовић, *Соко Краљевине Југославије*, Београд 1930, 33.

¹⁵⁵ Уредио Никифор Тодић, *Споменица 30 годишњег рада соколског друштва Тузла*, Тузла 1937, 36.

¹⁵⁶ Јосип Хануш, *Соколска читанка*, Загреб 1925, 8, 26.

Крајем тридесетих година, соколство се све више разједињује, изгубиле су се југословенске ознаке, а све више су се истицале племенске. Убрзо почиње Други светски рат и соколска друштва се распуштају. Соколи су имали учешћа у одбрани отаџбине, али након победе и промене режима, забрањује им се сваки рад. Они више нису били подесни за ширење идеологије југословенства.

Након вишедеценијске паузе, почетком деведесетих година 20 века, соколска друштва су почела да се обнављају. И овога пута визуелна култура добија посебан значај. Музеј физичке културе је 1996. године, у својим просторијама у згради бивше «Матице», приредио велику соколску изложбу у част 100 година од оснивања Првог српског друштва за гимнастику и борење. Стална поставка налази се у Музеју Спорта у Кошутњаку, чијим простором, где су изложене фотографије, униформе, медаље, плакати, доминира, међу соколима, најпопуларнија слика Стеве Тодоровића «Прво српско друштво за гимнастику и борење».

После дужег времена, соколи настављају да се боре за своје циљеве, јер је, како је рекао Тирш «историја човека стална и вечита борба за опстанак и у тој борби ће подлећи све оно што је неспособно».¹⁵⁷

¹⁵⁷ «Око соколово», бр. 1.

ЛИТЕРАТУРА

- Хинко Машек Боснодолски, *Соколско вјежбање*, Загреб 1894.
- Dr. Jos. Scheiner, *Prijedlog o raširenju organizacije sokolske u zemljama slavenskim*, Prag 1908.
- Сретен Ил. Обрадовић, *Соколски годишњак 1912 – 13*, Београд 1914.
- Група аутора, *Бит мисли соколске*, Љубљана 1922.
- Јосип Хануш, *Соколска читанка*, Загреб 1925.
- Душан М. Богуновић, *Преглед телесног одгоја и соколства*, Загреб 1925.
- Душан М. Богуновић, *Соколство и народна војска*, Загреб 1927.
- Драго М. Фућак, *Што је то соколство, или пут по коме ћу постати човјек*, Огулин 1927.
- *Свеславенско соколство*, Београд 1930.
- Анте Брозовић, *Соко Краљевине Југославије*, Београд 1930.
- Наклада Југословенске Соколске матице у Љубљани, *Организација Савеза Сокола Краљевине Југославије*, Љубљана 1930.
- Богдан Сперњак, *Повест гимнастике и соколства*, Винковци 1931.
- Велимир Поповић, *Веселе дечје соколске вежбе*, Нови Сад 1932.
- *Главна Скупштина Савеза СКЈ*, Љубљана 1933.
- Уредио Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934.
- Душан М. Богуновић, *Основи соколске идеологије*, Загреб 1934.
- Марко Тишма, *Дефиниција соколства*, Чаковец 1934.
- Драгутин Јегер, *Спортске вежбе за децу*, Суботица 1934.
- *Соколство у Јужној Србији*, 181 – 185, Скопље и Јужна Србија, Зборник радова, Скопље 1935.
- Милорад С. Јовић, *Соколство у светлости наука*, Краљево 1936.
- Ненад Рајић, *Соколско деловање у Суботици 1918 – 1936*, Суботица 1936.
- *Споменица Соколског друштва Загреб I*, Загреб 1936.
- Уредио Никифор Тодић, *Споменица 30 годишњег рада соколског друштва Тузла*, Тузла 1937.
- Коста Петровић, *Уређење градова*, Београд 1938.
- Марија Провозникова, *Одбрамбено васпитање соколских жена*, Београд 1939.

- Говор брата Јована Радуловића, професора и народног посланика, одржан у Народној скупштини у Београду 14 марта 1939 г., *Одбрана соколства*, Мостар 1939.
- Димитрије С. Павловић и Драгутин А. Валтер, *Борбена обука у соколству*, Београд 1940.
- *Споменица о прослави 30 годишњице и извештај о раду у 1939 год.*, Скопље 1940.
- Гавро Милошевић, *Соколска радио предавања*, Цетиње 1941.
- Драгана Самарцић, *Војне заставе Срба до 1918*, Београд 1983.
- Никола Жутић, *Соколи*, Београд 1991.
- Joseph A. Kestner, *Masculinities in Victorian Painting*, Cambridge 1995.
- Александар Кадијевић, *Момир Коруновић*, Београд 1996.
- Александар Кадијевић, *Архитектура соколских домова Момира Коруновића у Босни и Херцеговини између два светска рата*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1997.
- Соња Вулешевић, *Драгутин Инкиостри Медењак*, Београд 1998.
- Душан Цветковић, *Соколи и соколски слетови*, Београд 1998.
- Хаген Шулце, *Држава и нација у европској историји*, Београд 2002.
- Приредели: Љубодраг Димић, Никола Жутић и Благоје Исаиловић, *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1929 – 1931*, Београд 2002.
- Биљана Прпа, *Ефемерни спектакл*, дипломски рад, Београд 2003.
- *Правила соколског друштва*, АЈ – 71 – 15 – 40.

ФОНДОВИ ИЗ АРХИВА ЈУГОСЛАВИЈЕ

- Збирка Милана Стојадиновића (АЈ – 37)
- Централни прес – биро председништва министарског савета 1929 – 1941 (АЈ – 38)
- Министарство социјалне политике и народног здравља Краљевине Југославије (1919 – 1941) (АЈ – 39)
- Министарство трговине и индустрије Краљевине СХС (АЈ – 65)
- Министарство просвете Краљевине Југославије (АЈ – 66)
- Министарство вера Краљевине СХС (АЈ – 69)
- Министарство физичког васпитања Краљевине Југославије (АЈ – 71)
- Двор Краљевине Југославије (АЈ – 74)
- Масонске ложе Краљевине Југославије (АЈ – 100)

ПЕРИОДИКА:

Дневни, недељни и месечни листови, часописи и билтени

- Др Лаза Поповић, СРПСКИ СОКО, «Бранково коло», Сремски Карловци, 27. јануар (9. фебруар) 1905.
- Др Лаза Поповић, СРПСКИ СОКО У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА, «Бранково коло», Сремски Карловци, 10. март (23. март) 1905.
- Јован Симеоновић Чокић, СРПСКИМ СОКОЛИМА, «Бранково коло», Сремски Карловци, 24. март (6. април) 1905.

- «Сокол на Јадрану», бр. 1 и 2, Сплит, април и мај 1926.
- ЗАКОН О ОСНИВАЊУ СОКОЛА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, «Политика», Београд, 6. 12. 1929.
- ОТВАРАЊЕ ИЗЛОЖБЕ СОКОЛА У ТРГОВАЧКОЈ АКАДЕМИЈИ, «Политика», Београд, 26. 6. 1930.
- ИСТОРИЈА СЛОВЕНСКОГА СОКОЛСТВА; Душан М. Богуновић, ВИДОВДАНСКА ИДЕОЛОГИЈА СОКОЛСТВА; ПОКЛОН ПРЕДСЕДНИКА МАСАРИКА НАШЕМ СОКОЛУ, «Политика», Београд, 28. 6. 1930.
- КРАЉ – СОКОЛИМА, «Вечерња пошта», Сарајево, 1. 7. 1930.
- УСПЕСИ КУМАНОВА ЗА ПОСЛЕДЊЕ ДВЕ ГОДИНЕ, «Југословенски гласник», бр. 64, Београд, 3. 12. 1930.
- ОБАВЕЗАН СОКОЛСКИ РАД УЧИТЕЉСТВА, «Југословенски лист», Сарајево, 10. 12. 1930.
- Проф. Анте Тадић, КРАЉ – СОКО и СОКОЛСТВО, НАРОД, ДРЖАВА И ПОЛИТИКА, «Соколски гласник», бр. 19, Љубљана, 7. мај 1931.
- «Политика», Београд, 27. мај 1932.
- НАША НАРОДНА УМЈЕТНОСТ У ПРАГУ, «Народне новине», Загреб, 24. 6. 1932.
- СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ СОКОЛСКОГ ДОМА У БЕОГРАДУ, «Политика», Београд, 7. 11. 1932.
- Њ. В. КРАЉ ОТВОРИО ЈЕ ЈУЧЕ ИЗЛОЖБУ СОКОЛСКОГ САВЕЗА, «Политика», Београд, 13. 11. 1932.
- ГРАДЊА ГОЛЕМОГ СЛЕТИШТА У ЗАГРЕБУ, «Новости», 16. 3. 1934.
- «Соколски слет 1874», месечник Соколске жупе Загреб, мај 1934.
- СЈАЈАН УСПЕХ СОКОЛСКОГ СЛЕТА У ЗАГРЕБУ, «Бјеловарски вјесник», 11. август 1934.
- Јован Палавестра, О СУСРЕТУ ИДЕОЛОГИЈА, «Гајрет», бр. 6, Сарајево 1934.
- Проф. Хајрудин Ђурић, ВАЖНОСТ УЈЕДИЊЕЊА ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКУ ДРЖАВУ, НАРОД И СОКОЛСТВО, «Гајрет», бр. 13, Сарајево 1934.
- Др Александар Табаковић, СОКОЛСТВО И ФАШИЗАМ, «Југословенски гласник», Београд, 16. 12. 1936.
- «Соко на Вардару», бр. 7, Скопље, 27. и 28. јун 1937.
- «Соколска застава», гласило Југословенског соколског друштва Буенос Аирес, бр. 1, март 1938.
- САВЕЗ СОКОЛА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ОБЈАВИО ЈЕ СТАЊЕ ПРИПРАВНОСТИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ СОКОЛСТВА, «Политика», Београд, 4. 5. 1940.
- У МОКРИНУ ЈЕ ПРИРЕЂЕНА УСПЕЛА СОКОЛСКА ИЗЛОЖБА, «Дан», Нови Сад, 12. 5. 1940.
- МАСОНИ У СОКОЛСТВУ, «Време», 20. август 1940.
- СОКОЛСТВО И МАСОНЕРИЈА, «Време», 21. август 1940.
- «Око соколово», бр. 2, 1939; бр. 4, 1940; бр. 9 и 10, 1940; бројеви 1, 3, 4, 1995; 5, 6, 1996; 7, 8, 9, 1997; 10, 11, 12, 1998; 13, 14, 1999; 15, 16, 2000.
- Саша Недељковић, СОКОЛИ ПРЕГАОЦИ, «Добровољачки гласник», бр. 21, Београд, јун 2003.

